

06/10

Др. Ол. БАБІЙ.

Микола Євшан

(Федюшка)

(ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ)

В десятиліття його смерти
1919 — 1929.

1929

Накладом
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
У ЛЬВОВІ.

30207.

Др. Ол. БАБІЙ.

МИКОЛА ЄВШАН (Федюшка)

(життя і творчість)

В десятиліття його смерти

1919 — 1929.

45037

1929

Накладом
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
у Львові.

Федюшка

no

5488
9862

Львівська державна
наукова бібліотека
157

МИКОЛА ЄВШАН (Федюшка).

МИКОЛА ЄВШАН (Федюшка).

(його життя і творчість).

Ще в році 1920., стоячи у Винниці над свіжою могилею мого сусіда-земляка і старшого товариша зброї і пера М. Федюшки, я постановив собі колись написати твір про його життя і творчість.

Сьогодні, в десятиліття смерти М. Євшана, маю щастя здійснити цю свою постанову і подаю твір в руки читачів.

На цьому місці складаю щирю подяку Дружині пок. М. Федюшки Вельмишановній П. Стефі з Добрянських за достарчування мені матеріялів про життя і творчість М. Євшана, Вп. П. Вол. Дорошенкові за бібліографічні відомости й книжки та Шановному й Дорогому моему професорові літератури Леонідові Білецькому за поради і вказівки.

Знаю, що ця моя перша праця з ділянки критики, має свої хиби, але заки хтось не написав кращого твору про М. Євшана, нехай і цей мій твір буде скромним пам'ятником покійному критикові і хай бодай пригадає читачам Миколу Євшана, письменника й старшину української армії, що впав за волю України.

Хто такий Микола Євшан ?

Про вартість літературної критики й ролю критика здавен давна йдуть спори і панують часто протилежні погляди. Дехто вважає критику найвищою формою творчости, сумлінням літератури та її свідомістю, а знов інші вважають критиків лише крамарями чужих цінностей і посередниками між поетом а читачем.

Відомо, з якою погордою відносився до критики Лев Толстой, відомо, що Гете сказав: „Бийте пса, бо то рецензент“.

На нашу думку, критика правдива є творчістю такою, як і поетична творчість, ріжниця тільки в тім, що поетові мистцеві джерелом творчости служить найчастіше його особисте духове життя, вражіння зовнішнього світа, а критикові імпульсом творчости стає чужий твір.

Справжній критик є творець, мистець, бож і для поета часто імпульсом творчости є — чужа творчість.

Хто міг би сказати, що Георг Брандес, Вісаріон Белінський, чи Бжозовский не були справжніми творчими духами, які стояли часто значно вище, ніж ті поети, яких вони критикували?

Треба відріжнати критика-творця від газетного рецензента, слуги злободневности.

М. Євшан належав безперечно до справжніх творчих духів; його критика це творчий, самостійний чин, а не „рецензія“.

Микола Євшан літературним талантом, культурою духа перевищує не одного поета, якого критикував і його ім'я заслуговує на нашу увагу. Тимчасом воно майже не відоме в нас ширшим колам читачів, а це тому, що духове життя нашої нації ще досі стоїть на тій низькій рівені, де ціниться більше десятирядного віршуна, ніж мислителя, філософа, чи критика.

Микола Євшан не належить до академічних типів „учених“ і „фахових професорів“ від літератури: він неметодичний, часто хаотичний імпресіоніст, він менше аналізує, секціонує твори, а більше синтезує, відчуває і передає враження — а часто стає на межі публіцистики.

Особливо в другій половині своєї творчості Євшан стає справжнім майстром в малюванні літературних силветок, постатей нашої й чужої літератури.

Євшан помер аж надто молодо, маючи заледви 32 роки життя, але й те, що залишив він у своїй спадщині, дає нам право бачити в його особі першого літературного критика, який вважав критику своїм покликанням, своїм одиноким літературним і життєвим шляхом, на якому він кинув весь свій талант, труд і любов.

І до виступу Євшана на літературне поле були в нас критики.

Але навіть Франко, безперечно трактував свої критичні студії й рецензії, як „чорну роботу“ і вважав себе більше поетом, повістярем, чи політиком.

Інші попередники Євшана були більше істориками літератури, як критиками.

Щож до сучасників, то Сергій Єфремов безперечно не мав того справді європейського, широкого горизонту в трактуванні літературних творів, який мав Євшан, а знов Остап Грицай — сьогодні талановитий і тонкий наш критик — тоді ще не виявив себе настільки, як Євшан.

З інших сучасників Євшана, Володимир Дорошенко став офірою щоденної чорної роботи, а Микита Сріблянський як критик скоро замовк, а народився — як політик.

Гнат Хоткевич, Осип Маковей виявляли чималий хист подавати літературні огляди в легкій, часто гумористичній формі, але понад літературну публіцистику вони не вирости.

Олександр Грушевський і Л. Старицька — Черняхівська також не вирости в нас на більших критиків, хоч Черняхівська безперечно мала на це багато даних.

І в останнім десятилітті поред всесвітною війною Микола Євшан це безперечно центральна постать серед наших критиків.

„Вибити вікно в Європу для української літератури“ — це був головний клич Євшана, як критика. Зв'язати нашу

літературу з європейськими напрямками, влити в душі наших поетів ширший і глибший світогляд, філософічну думку, дати їм вищу естетичну освіту і вивести понад примітивну побутовщину на верхи справжньої творчости, „придбати Україні справжні культурні цінности” — ось провідна думка всіх його праць...

Своє мистецьке „credo” Євшан висловив найвиразніше в статті: „Суспільний і артистичний елемент у творчости” (Л. Н. В. 1911. стор. 547—555).

„Творчість то живий організм, який розвивається на основі тих самих законів, що і все инше в світі; в своїй свободі творчість мусить, бути ще більше ненарушена, як сам чоловік. Творчість є одинокою формою свободи та гармонією з собою. Творчість це зовсім не форма, не догма, не відповідь, не позитивний ідеал, який лишається вже тільки популяризувати для вигоди всіх терплячих і упосліджених. Хто поводить з творчістю, як з наймичкою, той не знає, де лежить правдива свобода чоловіка. За кожним твором криється перш усього — чоловік. Творчість це скарга на недостаток життя, це протест проти упокорюючої буденщини, економізму.

Хай мистецтво буде тільки мистецтвом, краса красою, то й уся їх роля в житті буде сповнена. Мистецтво є самоціль — хоч ґрунт, на якому виростає мистецтво, це очевидно життя”.

Євшан свідомо не дозволяє себе втягнути в рамки політичних доктрин і в Л. Н. В. 1911. р. пише: „Я протестую проти фалшування моїх думок. Нехай політики будуть собі соціялістами, партійними воїнами, але хай наперед навчаться читати чужі твори, знайтися в моїм світі”.

Як розумів Євшан ролю критики про це пише він сам:

„Критика не може бути збіркою апріорних догм і постулатів. Наші засади і погляди будуть нас тільки упереджувати до твору. Критика—це дар увійти в нескінчене, число чужих існувань. Вихідною точкою критики мусить бути твір мистецтва, чужа душа. Останнім обовязком критика: вміти читати, розуміти чужу душу, бачити не тільки те, що написано, але й те, що невисказане, що пробивається між стрічками.

Хто має на все готові формули в ролі „декадентизм”, „буржуазія”, „пролетаріят”, той не компетентний говорити про мистецтво (Л. Н. В. 1911. ст. 555).

А в статті „Літературні Замітки” (Л. Н. В. 1913). Євшан, подаючи оцінку твору М. Вороного „Театр і Драма”, виразно протиставить свій погляд на мистецтво соціялістичному зведенню творчости до ролі агітації, а ролі поета до ролі зеркала соціальної боротьби кляс. На ст. 539. Євшан говорить: „Не має ніякого мистецтва спеціально буржуазного..., єсть кляси упосліджені і пануючі, єсть буржуазія і пролетаріят,

VV

але з хвилею, коли вони приходять до розуміння мистецтва, отже в театрі, на концертах, при читанню літературного твору, — нема робітника і фабриканта, раба і пана, а єсть одна публіка, вільна, необмежена в своїх правах слухача і почитателя прекрасного!

У нас намагаються творити естетичну культуру одиниці, а народ „безмолвствует”. Що таке внесла в мистецтво культура мас? ” А далі:

„Культура естетична може творитись не з боротьби за існування, яку веде пролетаріят, а з забезпечення, рівноваги, надвишки сил, „естетичної ситости” (тамже ст. 540); мистецтво творили все одиниці, вибранці, не маси”. Артист це артист: в творчості нема місця для ес-дека. Пришивати партійну етекетку Лесі Українці, чи Коцюбинському — то смішно. Мистецтво є поза клясове” (ст. 540 тамже).

Ідеал Євшана це: „Ідеал великої та гармонійної індивідуальності, прекрасної в своїх бажаннях, творчої і жадучої все нового життя”.

Поет для Євшана це має бути „показчик будуччини”... Поет має творити „образ гарної людини майбутності” (Проблеми творчості, „Укр. хата”. 1910).

Микола Євшан по світогляду ідеаліст, натура пристрасна, войовнича, приклонник і оборонець творчої свободи одиниці, апольогет індивідуалізму і речник гарячого патріотизму. І не даром переклав він: „Die Reden an die deutsche Nation” Фіхте.

Цей філософ близький йому темпераментом, типом і по часті й ідеалістичним світоглядом. І на диво: трагічний кінець Фіхте й Євшана дуже подібний: Фіхте помер підчас війни заразившись тифом від сестри, що опікувалася хорими воляками, а Євшан помер, як старшина української армії, — заразившись тифом від своїх стрільців.

Як-же уявляє собі Євшан той образ нової людини і нової естетичної культури?

Про це він говорить найвиразніше в статті „Проблески творчості” („Укр. хата” 1910, ст. 24-31). „Являється конечність іншої естетичної культури для творчості, що вивела нас знову на свіже повітря, дала нам знов здоровля душі”.

Література „станути мусить передусім лікарем покаліченої душі, лікарем життя, а відтак будівничим нових життєвих вартостей, які моглиб вияснити та поглибити весь зміст життя. (ст. 25 тамже).

Покликуючися на Луначарського, Євшан малює тип ідеальної нової людини: „Ідеал індивідуальності прекрасної в своїх бажаннях, творчої і жадучої все нового життя для людства, ідеал громади таких людей, в яких боротьба приймає характер суперництва — о це естетичний ідеал в широкому розумінню” (тамже ст. 26).

Як бачимо, Євшан ставив ідеал людини й естетики на

широкий суспільницький ґрунт, утотожнюючи красу із соціальним благом, подібно до М. Гійо.

Євшан віщує образ „людини одноцільної та гармонійної в своїх почуваннях і ділах яка не попадаючи в колізію ані з загалом, ані зі собою моглаб вистарчити сама собі, бути щаслива сама собою“.

Така людина „різьбить свою душу, плекає свої почування, витончує свій смак до всього гарного і доброго і правдивого“. Така людина „є силою, що має відпорність проти всякої порочности землі та гріху“.

Але Євшан був людиною наскрізь боевого, полемічного характеру і тому й його естетика ніколи не мала в собі нічого апатичного, мертвого, догматичного, ані абстрактного:

„Всякий ідеал, щоби він був корисний, щоби був дійсною силою, мусить виходити тільки з життя, мусить звертатись до життя, кінцеву свою ціль покласти в житті“ („Під прапором мистецтва“, ст. 7).

„Дійсне мистецтво стає релігією, коли має служити життю, підвищенню його рівеня, коли має заспокоювати всі вищі стремління і потреби“ („Релігія Шевченка“, ст. 11).

Євшан відносився до мистецької творчости з таким серйозним, глибоким почуттям, як може ніхто інший із наших літературних критиків. Мистецтво для таких творців „іде в парі з релігією, являється носієм нової моралі в житті і тому все є елементом наскрізь революційним“. І предтечами, віщунами цієї нової „гарної людини“, Євшан уважав Лесю Українку, Коцюбинського і Кобилянську, тому так високо цинив їх.

Але не багато було таких поетів серед сучасників Євшана, до яких цей критик відносився так коліно-приклонно, як до згаданої вище трійці письменників. Загалом Євшан, як критик, був дуже строгий, безкомпромісовий, а як людина боева — часом односторонній і несправедливий, хоч все серйозний, ніколи не легковажний супроти авторів. Він все мав що сказати, все писав „щось своє“, а не „про щось“. В кожній статті він виявляє активне стремління формувати українську дійсність, різьбити душу нації, перетворити її. Він, хоч сам закоханий в західньо-європейську літературу, все був у кожній хвилині звязаний з рідною культурою і все був далекий від типу „критиків“, для яких французький і в загалі чужий бульварний роман більше цінний, ніж український талановитий твір.

Микола Євшан не тільки літературний критик, він політичний діяч, активний громадянин і публіцист. І тільки оглянувши всі ділянки його творчости, зможемо уявити собі виразно постать Миколи Федюшки.

Євшан, як людина, як громадянин, як суспільний тип, був одним із тих нечисленних типів, для яких жити, то значить протиставити своє „я“ світові, оточенню, обставинам,

іти через життя наперекір усім до власної мети. Життя таких одиниць, як Євшан, то безпереривний героїчний спротив хаосові поза собою і хаосові в своїй душі.

Євшан, цей син найнищих суспільних низів, винісши з під мужицької стріхи душу безформну, сильну, але не скристалізовану, вперту і витревалу, але без вродженого достоїнства і гордості, ціле життя різьбив сам себе, удосконалював, перетворював у тип справжнього Європейця, повного характерности, гордості і певности самого себе.

„Der Mensch ist etwas, was überwunden werden muss“ — цю цитату з Ніцше Євшан повторяє дуже часто й вона характеризує його як людину.

Серед українських літератів мало є типів таких строгих супроти себе й других, як Євшан. Серед знайомих він залишав вражіння людини твердої, різкої, безкомпромісової, замкненої, хоч тонкої, ніжною на дні душі. Він свідомо вбивав у своїй душі українське безсилля, слабкість і кволість та дешеvu сентиментальність.

І в його студіях стрічаєте часто ось який образ ідеального чоловіка:

„Він цар. Строгий, добрий, рука, що нагороджує і карає... він поборов усяке страждання, а коли страждає, то тим більше росте, різьбить себе, бо такі, як він, це духи, що поборили себе, визволилися“ („Під прапором мистецтва“).

Такі типи, як Євшан, мають мало приятелів, а багато противників. І щоби зрозуміти частий конфлікт Євшана з суспільством, вистане згадати ось які факти: українське суспільство в Галичині відносилося з ідолопоклонством до тих щасливих своїх земляків, що удостоїлися ласки і прихильности габсбурзької династії й мали щастя хоч раз в житті говорити з австрійським імператором.

Серед таких щасливих вибранців долі був цісарський радник Александер Барвінський, відомий зі своєї угової політики супроти Поляків, у добі „нової ери“.

І цей загальноповажаний цісарський радник видав окремою книжкою „Спомини з мого життя“ в тім святім переконанню, що кожний епізод з його життя є цікавий для народу й повчаючий, та що критика прийме твір „особистого приятеля Франц-Йосифа“ як обявлення й архитвір письменства.

Якеж було обурення й гнів суспільства, особливо панів радників, коли „недокінчений студент“ Микола Євшан написав в „Українській хаті“ за 1913. рік ось що: „Пан радник двора, Hofrat Александер Барвінський, індивідуальність майже ніяка, яка не може бути откровенієм для поколінь, видав свою книжку споминів.

„Щира сповідь його (в споминах) нікому непотрібна і небезпечна..., всі тайни його життя моглиб поміститися в передсмертній сповіді перед попом, як прийде час на те. Бар-

вінський дав доказ плиткості ума, доказ, що одинокою метою його життя була кар'єра”.

Така одна стаття придбала Євшанові безліч ворогів.

Для освітлення того конфлікту з оточенням наведемо ще цитати з „Листів з Галичини”, які Євшан помістив у „Українській Хаті” (1913. р., ст. 36)

„Сучасне літературне життя в Галичині, то справжній кошмар. Від тої атмосфери щось брудне, погане наче чіпляється і мучить, як страшний привид. Літературний бандит став типом. В боротьбі з ворогами українські письменники стають навіть конфідентами. Всі живуть злобою, всі не можуть прожити дня, щоби не допекти комусь. Кружок літератів і публіцистів сидить в каварні і „натягає” когось із неprisутніх поетів, злобно насміхається, злобно коментує його твори“. Це тому, що він „з противної партії“.

„Ворога має кожний, тому кожний критик. Колиб у нас явився геній, то кому він потрібний? Поезія непотрібна навіть дтя тих, що пишуть поезії“. „Велика в наших відносинах літературних дикість“.

Розуміється, що така стаття не могла зеднати Євшанові приятелів, хоч вона вірно малює образ галицької „Богемі“.

А ось ще одна цікава цитата зі статті „Іван Франко і Галицька Україна” („Українська хата“ 1913 р. ст. 463)

„Франкові кадять ті самі сови і кертиці, які колись бойкотували Франка, примушували працювати на хліб у чужих. Ті самі, що не приймали Франка колись до „Просвіти“, тепер шанують його ювілей, іменують хоч і сто раз почесним членом „Просвіти“. „Можна зненавидіти галицьке суспільство“ так, як ненавидів Кнут Гамсун своє суспільство, яке справляло йому ювілей, хоч колись дозволяло йому вмирати з голоду.

Євшанові не у всьому можна признати слухність; його напади на суспільство не все оправдані, навіть от хочби в справі Франка. Така вже логіка життя, закон природи, що народ цінить тільки того, хто вже вибився в гору, хто сильний, великий. Навіть в найкультурніших і найбагатіших народів письменники часто жили в нужді і злиднях заки вибилися в люде, і українське, бідне суспільство не може вишукувати зі свічкою у руках молодих поетів та піддержувати їх, заки вони виявлять свій таланти.

А що до конфліктів Франка з суспільством то він був природний, не минучий, як природна є всяка боротьба, і Франко, що ціле життя воював із клерикальним табором, мусів викликати боротьбу і проти себе. Хто підіймає меч, хай має силу і відвагу прийняти і удари противника.

Євшан — це вічний протестант проти офіційного суспільства; і його протестантизм не поза, не дешевий жест. Ні, то глибоке, трагічне, свідоме розуміння, що українська

дійсність є така, що з нею треба тільки боротись, в ім'я кращого майбутнього.

Його антагонізм до „більшости“ — це було якраз те, що висловив Франко: „Я не люблю її з великої любови“. Так не любив Євшан свого суспільства, за яке боровся і за яке поклав своє молоде життя.

Євшан натура наскрізь лицарська, що любить боротьбу явну, отверту і сам викликає ворога на турнір, бо він не в силі жити в тиші, спокою. І не випадково в статті про Ленава, цитує він слова Фавста: „O, Sturm! Wie sehn' ich mich nach dir!“

Євшан жив бурею, тужив за нею і буря то була його стихія, і згинув він у добу бурхливу і тривожну, яку він так любив.

Войовничість і лицарськість, культура і любов до краси, мистецтва, до вітчизни, це риси, що характеризують його як критика і громадянина. „Ich will nicht bloss den Ken, ich will handeln!“

Життєпис.

Микола Федюшка родився 1889. року в маленькому містечку Войниліві, калуського повіту, в Галичині. Батько його Осип, малоземельний рільник, мав окрім Миколи ще двоє дітей: Анну та Івася, які лишилися працювати на ріллі. Микола, який з малку був слабкого здоров'я і виявляв нахил тільки до книжки, батько, за порадою вчителів і священника, вислав до гімназії в Станиславові.

День від'їзду до гімназії любив Євшан згадувати ціле життя, оповідаючи знайомим, що в той день була велика повінь підкарпатських рік і батько мусів перевозити молодого кандидата на гімназиста човном через Дністер, бо міст у Галичі був зірваний.

В Станиславові Микола вчився в польській гімназії, але здорова відпорна вдача хлопця не піддалася польонізаторським впливам школи; він стало перебуває лише в українських гуртках, читає українську літературу. Кожна його вільна хвилина належить книжці; він оминає спорт і забави; від товаришів держиться майже все здалека; надмірна праця, навіть ночами, підкопує його здоров'я, бо крім шкільної науки і самоосвіти Євшанові вже з перших класів гімназії доводиться тратити сили на лекції в чужих домах, якими він заробляв на прожиток.

Тільки на свята і вакації молодий учень вертає до Войнилова й спочиває серед гарної підкарпатської природи серед рідних.

Батько Федюшки був небогатий і, щоби удержати сина в гімназії, заробляв ще тим, що був візником і поштарем і часто доїздив до сина в Станиславові.

Літературною працею Федюшка займався вже в низчій

гімназії, як про це говорить І. Кривецький: „На літературне поле виступив М. Є. Ф. ще в гімназії“ (Нова Зоря, 21. IV. 1929 „Укр. Літ. Критика“).

Скінчивши гімназію, Євшан студіює германістику й україністику у львівським університеті, де професор М. Грушевський перший звернув увагу на талановитого студента й подбав про працю для Федюшки, піддержав його в життєвій боротьбі.

Тут Євшан стає службовцем бібліотеки „Наукового Т-ва ім. Шевченка“, потім адміністратором „Академічного Дому“, урядником „Видавничої Спілки“, секретарем „Наукового Т-ва ім. Шевченка“ та деякийсь час особистим секретарем М. Грушевського.

І. Кривецький у вище згаданій статті правильно зауважує, що „ця праця тільки в малій частині була та, до якої рвався М. Євшан. Переважно була це праця бюрової“.

Ця бюрова праця забирає Євшанові всю енергію і час, а для літературної праці залишається тільки вечір і ніч.

Перші його праці в Альманаху „На Розсвітті“, „Бжолі“, „Будучности“, а потім в Л. Н. В., якого Євшан був співредактором, писані у хвилях вільних від бюрової праці, в крайне важких матеріальних умовах.

В. Гнатюк у посмертній згадці (хроніка Наукового Т-ва ім. Шевченка 1920. Ч. 63-64 Львів) пише, що Євшан був звичайним членом Наукового Т-ва ім. Шевченка і „провадив якийсь час „Укр. Видавничу Спілку“ і був замішаний в студентський „процес 101“ за університецьку боротьбу з Поляками, (смерть Коцка), через цю мусів докінчувати студії у Відні.

Року 1910. Микола Федюшка здійснює свою давню мрію: виїжджає до Києва, відвідує Ганну Барвінок, Сріблянського, знайомиться з визначними нашими письменниками: Лесею Українкою, Коцюбинським.

Вернувши до Львова, Федюшка перебував часто в домі відомої родини Величків, де познайомився з Стефанією Добрянською, студенткою філософії, яка, потім стала його дружиною.

Початок війни застав Федюшку на Буковині, в домі письменниці Сидонії Гнідої, де тоді перебувала й Ольга Кобилянська.

Мобілізація кидає його до міста Бацні на Мадярщині. Галичину окупували російські війська і Євшан цілий рік був відірваний від рідного краю. Року 1915. українські політичні кола подбали, що Федюшку перенесено з Мадярщини до Відня, де він мав працювати в українських виданнях. Але дрібне інтригантство, політиканство і гнила атмосфера серед нашої політичної еміграції у Відні так скоро і сильно обридли Євшанові, що він добровільно зголосився назад до вій-

ська, покинув Відень і опинився на російським, потім румунським і італійським полях бою.

В одному бою над рікою Ізонцо, яка ціла була нераз червона від крові і загачена трупами Українців вояків, Федюшка був тяжко ранений і опинився в лічниці в Любляні та Граці. Виздоровівши вернув до кадри в Журавиці під Перемишлем, а діставши відпустку як реконвалесцент, оженився з Стефою Добрянською і переїхав до батьків своєї дружини в село Монастирець ліського пов., в Карпатах. Тут спочиваючи по военных трудах, Євшан переклав „Die Reden an die deutsche Nation“ Фіхте.

Війна сильно підорвала здоровля Євшана, та треба сказати, що винна тому була передовсім його вдача: він сам зголошувався на італійський фронт добровільно, хоч команда хотіла залишити його то у Відні, то у Журавиці, то у Ряшеві.

І. Кривецький, який знав особисто Євшана, пише, що „Євшан служив у військовій цензурі на пошті“ (в Ряшові), але одного дня він добровільно зголосився на італійський фронт. Пішов і був поважно ранений так, що мало не заплатив життям“ (Нова Зоря 1929. ч. 30).

Очевидно войовнича вдача Євшана не могла стерпіти скучної бюрової праці при військовій почті і добровільно вибирала гамір боротьби і небезпеку.

Дружина М. Євшана п. Стефанія, в листах до автора цих рядків оповідає, що тоді то Євшан мріяв написати велику студію про „двох наших Сфінксів — Куліша і Драгоманова, та історію української літератури, яка стояла на висоті європейських вимог“.

Але плян цей не здійснився.

Упадок Австрії застав Федюшку в кадрі 9. полку в Журавиці. Заки Поляки встигли приготувати переворот, Микола Федюшка випередив їх, навязав контакт із українськими військовими частинами в Ряшеві, Ярославі і Перемишлі, тайно змовився в ночі з старшинами українцями 9. полку, і весь український склад того полку стає під наказ поручника Федюшки. Вояки Українці складають присягу на вірність українській республіці, Федюшка роззброює Поляків 9. полку, арештує польських офіцерів і машерує зі своїм військом на Перемишль, опановує лінію Сяну, стає на західних кордонах України, готовий оборонити їх збройною силою.

Споконвічна мрія наша: „від Сяну до Дону“ здійснена.

Але Українська Національна Рада в Перемишлі, наївно надіючися на мирне вирішення польсько-українського конфлікту в Союзі Народів, починає переговори з Поляками і на їх вимогу, дає Федюшці наказ розпустити військо до дому та звільнити арештованих польських офіцерів.

Цей наказ Національної Ради розклав і здеморалізував 9. полк. Вояки розбіглися до дому, а Поляки, під командою

поручника Сухомеля, захопили кадру в Журавиці в свої руки, і обсадили Перемишль. Микола Федюшка, вчорашній диктатор Журавиці, мусів пішки в ночі, без війська, втікати з кадри, щоби не попасти Полякам в руки.

Хорунжий Іван Хандрицький, який був свідком перевороту в Журавиці, оповідає, що Євшан підготовляв цей переворот кілька тижнів наперед, був добре зорієнтований в ситуації, але наказ Національної Ради розбив оті його пляни.

В. Гнатюк пише: „Розпад Австрії застав молодого поручника в Журавиці під Перемишлем і тут він відіграв дуже діяльну роль підчас польсько-української війни” (Хроніка Наук. Т-ва ім. Шевченка Ч. 636).

Хто знає, якби Євшан не послухав був наказу Національної Ради, чи доля Перемишля і Галичини не булаб инша, як тепер. Бо розпущення 9. полку рішило долю Перемишля й було одною з тих перших помилок нашого проводу, помилок, що погасили розмах руху в Галичині вже в перших днях та скріпили на дусі тих, що були у Львові.

Євшан скрився в батьків своєї дружини, де пробував організувати військо, та невдовзі опинився у ріднім Войнилові, як командант військової міліції свого округу.

Тут Федюшка, як поручник, організує військо, агітує, бореться з дезерцією і анархією, стає просто диктатором в своїм окрузі.

Незабаром одначе президія Державного Секретаріату З. О. У. Н. Р. покликує Євшана на співробітника урядового часопису „Республіка”, який виходив під редакцією І. Кривецького.

Але творення двох республік Західно-української й Східно-української та ще й невиразна, хитка й не радикальна політика уряду Західно-української республіки в соціальних питаннях, були причиною того, що Євшан пристав до опозиційного табору „Селянсько-робітничого Союзу”, сформованого після соціалістичного конгресу в Станиславові, зимою 1919. р.

В опозиційних часописах „Нове Життя” й „Народ”, Євшан різко критикує уряд З. У. Р., а коли появились чутки, що „Селянсько-робітничий Союз” організує державний переворот, командант міста Станиславова арештував Євшана разом із М. Шаповалом та В. Пачовським.

Револуція жартує собі часто зі своїх вірних синів і робить ім несподіванки: Той сам М. Федюшка, який перший зробив переворот під Перемишлем і боронив лінії Сяну, фанатичний патріот Євшан опинився в українській тюрмі, а вкінці висланий урядом до війська, до Бережан.

М. Євшан сам потім признався, що арештовано його більше через непорозуміння, за гріхи його політичних хви-

левих провідників С. Вітика, Б. Демянчука, О. Безпалка, М. Шаповала, з якими Федюшка по суті був дуже мало звязаний, чого найкращим доказом є факт, що він до смерті зберіг вірність Українській Галицькій Армії і вмер під прапором З. У. Н. Р.

Хоч в дечому й правду говорить І. Кревецький, що в душі Євшана були протиріччя і що така психіка могла виросли лише на галицькій ґрунті (Нова Зоря, ч. 30. 1929).

Далі Федюшка ділить долю й недолю Галицької Армії, переходить з нею за Збруч, опинюється в трикутнику смерті і працює в архіві Начальної Команди, як голова архіву.

Як критик і публіцист Євшан замовк зовсім.

Аж в роковини проголошення Української Республіки в Галичині, 31. X. 1919. р. у Винниці, Євшан виголосив промову до українського війська на святі Галицької Армії. Це був вершок його творчості, популярності й останнє лебедине слово. Багато стрільців хорих, збідованих, ранених плакало, слухаючи тої промови.

Юра Шкрумеляк, який тоді працював разом із Євшаном в Архівах Галицької Армії, пише про ті часи в „Новому Часі” 1928. р. „Скромне було це свято і сумне, до сліз сумне, хор співав Шевченкового „Косаря”, такого актуального тоді для Галицької Армії. По хорі виступив на естраду поручник Євшан, одітий менше, як скромно, сухорляве лице з вистаючими висками і рудою борідкою, тонкі стиснені уста з закраскою трагізму й іронії, бистрі, ясні, проникливі очі, високе чоло.

І справді слова Євшана були важкі, важкі... Нам осталось — бути лиш погноєм для майбутніх поколінь....

А 23. листопада в сірий, сніжноболотяний день поховали Євшана поруч з іншими жертвами тифу.... Лежав у яловій труні з простих дощок, у тім самім витертім однострою, в яким читав реферат. Поховали його одного дня разом зі сотником Щуровським.

Ті стрільці і старшини, які три тижні тому назад слухали пророчої промови Євшана, занесли труну свого поручника на своїх плечах і похоронили на горі за казармами, у Винниці, де померло майже 10.000 українських стрільців Галицької Армії.

Принципи та методи Миколи Євшана, як критика.

Заки приступимо до критичного огляду творчості Миколи Євшана, постараємося відшукати його естетичні принципи, критерії, з яким він підходив до літературних явищ, як критик і громадянин.

Євшан, людина з суцільним, оформленим світоглядом, гармонійна, свідомо своїх завдань і його естетичні принципи стоять у тісному звязку з цілим його світоглядом, органічно споєні з ним.

Поминавши дрібні рецензії з першої доби його творчости, про яку буде в нас мова пізніше, всі його праці, писані більше-менше від 1910. року, мають у своїй основі свідомий принцип, сталу мірку, одну й ту саму методи, яка дає нам право зачислити Євшана, як критика, до культурно-історичної школи Тена.

Євшан виступив на поле літературної критики в добу, коли на українським Парнасі в Галичині зарисовувалися, хоч і невиразно, два окремі літературні табори: один із них, згуртований біля товариства „Молода Муза”, поклонявся модним тоді кличам „мистецтво для мистецтва”, кличам, які доходили до Галичини з Заходу Європи, головню за посередництвом „Młodej Polski”.

Головні представники „Młodej Polski”: Тетмаєр, Пшибишевський, Лукіян Ридель відбивали в своїй творчости впливи західно-європейських напрямків, головню імпресіонізму, намагаючися найдалше віддалити мистецтво від дійсности, від соціальних проблем, а відбивати в ньому лише „paŋa du-
szę”, кажучи словами Пшибишевського.

Творчість їх мала де-який відгомін і серед українських поетів „Молодої Музи” (особливо Степан Чарнецький, Василь Пачовський, Петро Карманський, Сидір Твердохліб).

Другий табір українських письменників, тісніше звязаний із суспільним життям, з політичною боротьбою українського народу в Галичині, в більшій, чи меншій мірі стояв під духовим впливом учнів Драгоманова — Франка, Грушевського, Павлика.

Цей табір дивився на літературу не як на якесь абстрактне, відокремлене явище, а бачив у мистецтві суспільний чинник, звязаний з життям, з умовами соціальними, економічними, а завданням поета уважав — служити суспільству, народові, а не бути тільки жерцем краси.

Цей другий табір (особливо Франко) своїм світоглядом хилився до раціоналізму, позитивізму, а в мистецтві до реалізму й натуралізму.

Між цими двома таборами не було різкої, виразної межі, де-які письменники хиталися між обидвома напрямками (Лепкий, Стефаник).

Микола Євшан був настільки самостійною індивідуальністю, що в конфлікті цих двох таборів займав, можна сказати, окреме індивідуальне становище.

М. Федюшка, політично, як громадянин, в першій молодости стоїть безперечно під впливами свого професора й мецената М. Грушевського, що зближало його в дечому до радикальної партії в Галичині. Євшан часом навіть співробітничав у „Громадськім Голосі”, органі радикалів, поміщуючи там статті злободневно-полемічного характеру.

Напр. в „Громадськім Голосі” ч. 35. за рік 1912., находимо аж надто злободневну, майже лайливу статтю Євшана

„Галицький піп літературним прокуратором”, у якій автор, у стилі тодішньої радикальної нагінки „проти попів і клерикалів”, обороняє свого улюбленця М. Яцкова перед критиками „Руслана”.

Але, як побачимо далі зі щоденника Євшана з 1915. р. і з його статей 1919 р., він дуже критично дивився на батька радикалізму М. Драгоманова та був індивідуальністю, яку, як громадянина, важко втягнути в якінебудь вузько партійні рамки, а як критика — також не дасться схарактеризувати одним шаблоном „естетизму”, чи „модернізму”, як це стало в нас звичаєм.

А. Ковалівський — у своїй книжці „З історії укр. критики” (ст. 64-65) неслухно, або лише для цілей схематизації, зачислює Євшана до Критиків „Української Хати” та до поклонників „мистецтва для мистецтва” і „модернізму”, що почали свою творчість маніфестом М. Вороного.

На погляд А. Ковалівського, Євшан то борець „за вищу індивідуалістичну культуру”, за „мистецтво для мистецтва”, що на думку автора довело його до повної відірваності від життя (тамже, ст. 66).

Всею своєю творчістю, життям і смертю доказав Євшан, що він ніколи не був відірваний від суспільного життя, але очевидно, хто уявляє собі суспільне життя лише в формах примітивного комуністичного колективізму, для того оборонець одиниці, нації та вищої естетичної культури, Євшан — відірваний від життя.

Євшан був критиком не лиш „Української Хати”, яку А. Ковалівський утотожнює з „модернізмом”, але й співредактором Л. Н. В. та інших журналів, а проблему відношення між „естетизмом” і соціологією не можна вирішити кількома фразами, бо „естетизм” не є запереченням соціологічного підходу до мистецтва, чого доказом є великий „естет” і вчитель Євшана М. Гійо, що бачив тісний зв'язок між суспільством і мистецтвом, а рівночасно був теоретиком „естетизму” (Порівняй „Мистецтво зі становища соціології” у книжці „Проблеми сучасної естетики” М. Гійо).

Тим самим гріхом однобічності грішить і І. Кревецький, коли пише, що Євшан „у своїх статтях заступає чистий естетичний напрям” (Нова зоря” ч. 30. 1929).

Євшан розумів ту елементарну правду, якої не хочуть зрозуміти „соціологи”, що літературний твір, який не є „естетичний”, себто прекрасний, не є мистецтвом взагалі, бо основою мистецтва є краса сама, краса „форми”, без якої твір є публіцистикою, або наукою, а не мистецтвом, і тому в першу чергу обороняв „естетизм”, але рівночасно Євшан розумів, що мистецтво є й мусить бути зв'язане з життям суспільства, хоч того суспільства не уявляв собі в формах — соціалізму. Можна-ж бути монархістом, ворогом соціалізму, а рівночасно признавати соціалістичний підхід до мистецтва.

Із польських критиків голосне тоді було імя Станіслава Бжозовського, але в творах Євшана не можна віднайти впливу того критика. Так само важко відшукати в Євшана хочби малий відгомін впливів „Młodej Polski”.

Сміливо можна сказати, що Євшан, як критик, розвивався під безпосередніми впливами французьких естетів Гіполіта Тена і М. Гійо.

То були часи, коли в західно-європейській філософії був сильний відворот від метафізики до натуралістичного, наукового трактування життя, часи емпіризму, волюнтаризму, прагматизму. Позитивізм і оптимізм приходив на зміну метафізиці і песимізові.

І західно-європейська естетика, покинувши метафізичні спекуляції, ставала на ґрунт науковости, емпіризму, біологізму.

Одним із кращих представників тої нової естетики був М. Гійо.

В році 1913. в „Українській Хаті” (ст. 510), читаємо в рецензії М. Євшана на український переклад „Проблем естетики” М. Гійо, ось що:

„Добре, що маємо в перекладі такого естета, як Гійо, а не сухих німецьких професорів. Тут кожний проблем взятий не як абстракція, а вихоплений з життя, трактований в звязку з життям, тому наскрізь живий!”

Далі Євшан жаліє, що Українці не переклали естетики М. Гійо „хоч 30 літ тому назад”.

І хоч Євшан згадує М. Гійо в рецензії аж 1913. року то він зване дослідити кілька статей його, щоб ствердити, що він знав твори М. Гійо значно давніше, в перекладах німецьких, чи польських і, що естетичні принципи того французького філософа-естета лягли в основу принципів М. Євшана. Світогляд і принципи Тена є дуже близькі до принципів М. Гійо, чого доказом є хочби факт, що М. Гійо в творі „Завдання сучасної естетики” часто покликуюється на естетику Тена й утотожнює з нею свої принципи („Проблеми сучасної естетики”, ст. 76).

Свій світогляд формував Євшан під безпосередніми впливами Тена, М. Гійо і під впливом філософів оптимістів, як Ніцше і в значній мірі Фіхте, якого „Die Reden an die deutsche Nation” він переклав на українську мову.

Ці безпосередні впливи Заходу Європи охоронили його від впливів Польщі й зумовили його самостійне, індивідуальне становище між обидвома українськими літературними таворами, про які ми вище згадували.

Щоб ясніше виявити естетичні принципи Євшана, його критерії і методу критики, ми в загальних рисах схарактеризуємо естетику М. Гійо і методи літературних дослідів Тена.

„Всякий ідеал повинен виходити з життя і служити життю”, каже Євшан у статті „Поезія безсилля” („Під прапором мистецтва”).

І ці слова вказують дорогу до естетичних принципів Євшана та проводять його в сусідство з принципами М. Гійо, який у своїй естетиці говорить між иншим: „Життя, реальність ось призначення мистецтва” а далі: „Реалізація краси є реалізація найвищих форм життя, щастя, вдоволення”. (Пор. „Проблеми сучасної естетики”).

Щоб унаглядити подібність поглядів на мистецтво в творах М. Гійо й Тена, ми ще зачитуємо слова Тена: „Творчість є тоді лише жива, як має корінь в житті дійсному” („Філософія мистецтва”).

Переглядаючи творчість М. Євшана, ми стрінемося з дуже подібними твердженнями нашого критика, а щоб доказати деяку близькість принципів М. Гійо до принципів Тена, ми зачитуємо ще деякі місця з „Завдань сучасної естетики” М. Гійо: „Сила є першим признаком краси”. „Краса є тождна з життям, а не над життям і не поза життям”.

„Зародок краси є в приемности, корисности для організму”. „Сила то первісна краса”.

„Гарне життя є повне, сильне, як найширше”.

„Краса є повнота життя, гармонійне життя, вдоволення потреб, вираз життя розумного, свідомого”.

„Краса та найвищий розцвіт життя, то цвіт життя”.

„Мистецтво є найвищий вияв життя”.

„Всяка радість життя має в собі признак краси”.

„До тепер естетика була теорією квієтизму в мистецтві, теорією, яка хотіла підняти мистецтво понад життя, понад діяння і бажання. Будуча естетика буде в звязку з реальними інстинктами, почуваннями і бажаннями”. („Проблеми суч. естетики”, ст. 38 — 40).

Вже цих кілька цитат вистане, щоби показати напрямну лінію естетики Гійо. Він зводить естетику з абстрактних, метафізичних висот на реальний ґрунт, на землю, він бачить у красі тільки найкращий вияв життя, він звязує естетику з біологією, психологією і цей біологічно-психологічний підхід до всіх проблем наближує Гійо до Ніцше.

Для М. Гійо мистецтво це вже не мрія, не божеська служба музи, а певна форма біологічної експансії людського організму, засіб поширення свого „я” поза себе, в вічність.

Мистецтво — плід соціальних інстинктів людини, плід інстинктів творчости, руху, експансії.

Гарне є не те, що відбиває вічні ідеї (Плятона), ані не те, що є заперечення Волі (Шопенгавер), але навпаки: гарне є те, що є найбільш життєве, здорове, нормальне, що найкраще служить нашій жадобі жити й розвивати життя. Краса звязана з біологією так само, як і мораль. Мистецтво не є поза життям, але є цвітом життя.

„Краса і добро розглядались колись, як метафізичні реальности, а тепер краса є свого рода вдоволенням, звязаним із розвитком життя” („Проблеми сучасної естетики”).

Мистецтво це лише засіб виявити нашу надвишку енергії. Мистецтво має служити життю, має збільшувати його експанзію, поширювати, збогачувати його.

Ось ці ідеї М. Гію безперечно були базою, фундаментом, на якому будував Євшан свою методу критики — принцип.

Як ми побачимо пізніше, Євшан завжди оцінює твір міркою: настільки вартий є даний твір для життя, наскільки він збогачує його, збільшує життєву енергію нації.

Від Тена засвоїв собі Євшан методу: досліджувати твір у звязку з обставинами, ґрунтом, на яким повстав даний твір.

Як відомо, для Тена мистецький твір є завжди плодом трьох головних чинників: обставин, духа часу й раси.

Тен поставив літературні досліди на науковий шлях і досліджував мистецькі явища так, як досліджує ботанік рослину; не осуджуючи й не вихваляючи, а тільки класифікуючи й вияснюючи твір, як продукт „морального підсоння”, подібно, як ботанік розглядає рослини в звязку з „фізичним підсонням”.

Але Євшан, як побачимо далі, не був типом холодного, об'єктивного вченого дослідника і тому, хоч і прийняв принципи культурно-історичної (соціологічної) школи Тена, то прийняв її лиш як вихідну точку своїх міркувань, а мало коли додержувався тої об'єктивности й безпристрасности, яку проповідував Тен.

Євшан не часто здобувається на об'єктивність „ботаніка” у відношенні до мистецьких творів. Він частіше борець, пропагатор, ніж холодний обсерватор. Та це не перешкоджає йому вибирати методи культурно-історичної школи Тена — основою своїх критичних студій.

Критичний огляд творчости Миколи Євшана.

Вся літературна діяльність Миколи Євшана тривала ледви дванацять літ і то з великою перервою підчас світової війни. Та не зважаючи на те, літературна спадщина нашого критика є багата: бібліографічний список його творів, поданий при кінці цієї праці, начисляє понад 170 більших і менших студій, нарисів та рецензій.

Для об'легшення перегляду ми поділяємо всю літературну діяльність Євшана на три короткі періоди:

Перший період (1907-1909) це дрібні рецензії, нариси, статті, розкинені по різних журналах (часто студентських), які виходили короткий час і звичайно припинялись, або по альманахах і часописах.

Другий період — роки 1910-1914 — період остаточної кристалізації світогляду і принципів Євшана доба концентрації його творчости в поважніших журналах („Літературно-Науковий Вістник“ та „Українська Хата“).

Це доба найбільшої продуктивности нашого критика, доба, коли і найкращі його твори вийшли в світ окремими книжками.

Третій період — 1914-1918 — це доба світової війни, доба найменш сприятлива для творчості Євшана. Важка військова служба примусила критика мовчати цілих три роки і тільки 1918 р. Євшан озвався в „Шляхах“ з нагоди появи повісти Кобиланської „За ситуаціями“. Боротьба за волю примушує Євшана забути про мистецтво й літературу, а віддати свій талант на службу політичній акції публіцистиці.

Мусимо зазначити, що такий поділ творчості Євшана на три доби є тільки схемою і що між цими періодами важко означити виразну межу, особливо між першим і другим, тому, що вже в першу добу в „Літературно-Науковім Віснику“ появлялися деякі менші його рецензії.

Але всеж такий поділ вносить в нашу працю деяку систему й упорядкованість.

Додамо також, що багатство літературної спадщини Євшана та її розкиданість по численних журналах і часописах не дозволяє нам спинятися над кожним твором критика, а примушує оглянути тільки ті, що найвиразніше виявляє нам його обличчя як критика і як громадянина.

ПЕРШИЙ ПЕРІОД (1907-1909).

Перші праці Євшана в дрібних журналах.

В літературних колах Галичини панувало і почасти панує й досі переконання, що творчість Євшана, особливо в її початках була під сильними впливами польського критика Станіслава Бжозовського.

Такий погляд на першу добу творчості М. Федюшки нічим не обґрунтований і не відповідає дійсності: Бжозовський і Євшан подібні до себе хіба де вчім своїми гарячими темпераментами, пристрасним трактуванням кожної справи, своїм необ'єктивним відношенням до сучасності і своїм демократичним патріотизмом, але вони нічим не подібні до себе світоглядами й принципами.

Що правда, один, як і другий, є почасти критик, почасти публіцист, і філософ, що правда, творчість Євшана почалася саме тоді коли творчість Бжозовського була в розцвіті, а перша рецензія Євшана в журналі „На Розсвітті“ появилася того року, як Бжозовський видав свій твір „Legenda Młodej Polski“ але між світоглядом Євшана і Бжозовського є ціла пропасть:

Світогляд Бжозовського виростав на ґрунті марксисту, дивним дивом об'єднаного й синтезованого Бжозовським із католицькою містикою.

У нас дошукувалися подібності між Бжозовським і Євшаном лише тому, що в Українців стало вже просто звичаєм утотожнювати соціологічну методи з соціалістичною, марксистською метою.

Тимчасом соціологічна метода й соціалістична це не синоніми. В Євшана і в першій періоді найдено соціологічний підхід до мистецтва в дусі Тена, але не знайдемо ніколи соціалістичного класового марксістського підходу.

Навпаки, у той час, як Бжозовський підходить до літератури з принципами наскрізь соціалістичними, марксістськими, то Євшан у пізнійшій статті¹⁾ поборює марксістську, соціалістичну методу літературних дослідів, так що Бжозовський не міг мати жадного впливу на формування принципів Євшана, бо під деяким оглядом між Євшаном і Бжозовським є певна протилежність.

Всяке мистецтво, світогляд Бжозовський виводить із принципу суспільної праці, з економічної бази, а Євшан, як пізніше побачимо, говорить про марксістську методу просто з погордою.

Подібності між Євшаном і Бжозовським дошукувалися в нас ще й через те, що й Євшан любив нападати на свого суперника Єфремова, як Бжозовський любив нападати на Фельдмана, що й Євшан поборював наше письменство за брак сильних творчих одиниць, за брак віри, виразности світоглядів і свідомости мети.

Сміло можна сказати, що коли що й зближує нашого критика до Бжозовського, то хіба той пункт, який зближує їх обидвох до М. Гійо, а саме шукання спільних джерел для етики й естетики, та погляд на мистецтво, як на явище суспільне, як на вияв суспільної солідарности.

Можливо що Бжозовський, як і Євшан, черпали дещо зі спільного джерела — творчости М. Гійо, але ніколи це не може бути доказом, що Євшан був під впливом Бжозовського. Відомо, що М. Гійо у своїй „Моралі“ утотожнює етику з естетикою, а в творі: „Мистецтво зі становища соціологічного“ висловлює погляд дуже подібний до поглядів Бжозовського.

Перша рецензія М. Євшана на вірші Карманського (На Розсвіті, ч. I 1907) наскрізь оригінальна й нічим не нагадує впливів Бжозовського. Ця рецензія то вияв безпосереднього вражіння від прочитаних віршів і в ній важко ще доглянути який небудь свідомий принцип, або які небуть впливи.

Зате в статті „Козаччина в українській поезії“²⁾ Євшан виразніше виявляє обличчя письменника, який в оцінці суспільних явищ держиться передовсім національного ґрунту і ані трохи не підлягає впливам марксістського світогляду в інтерпретації Бжозовського: Євшан до тої міри закоханий в минуле нашої козацької традиції, що говорить із гнівом навіть про Котляревського, котрий нібито в „Енеїді“ ганьбить козаків, висміває їх.

1) Л. Н. В. 1913 стор. 536.

2) Бжоза 1908.

На думку Євшана „Енеїда“ це твір „український“ тільки мовою і має в собі зародки державного (російського) патріотизму¹). Навіть Метлинського оцінив Євшан вище, як Котляревського, за те, що Метлинський апотеозує козаччину і „викликає в нас духа козаччини“¹).

А в дальшій числі тої-ж „Бжолі“ у тій же статті Євшан цінить у творчості Куліша саме ті епохи його життя, коли Куліш славив козаччину, а не лаяв її; а „Сон української ночі“ В. Пачовського обсипує Євшан похвалами саме за ідеалізацію козаччини і накликає „навязати до козаччини свою традицію“, бо козаччина і козацькі гетьмани „це послідня ясна хвиля нашої історії“ і тому повинна наступити „реабілітація героїв XVI і XVII віку“.

Ця стаття Євшана ставить його скорше в ряди національних романтиків, ніж під той прапор, під яким стояв тоді Бжозовській, якого учні пізніше стали носіями соціалістичних кличів, ворогами традиції й часто ворогами самої ідеї національної батьківщини, як пересудів пануючих верств.

Також у рецензії на поему Чернявського „Князь Сарматії“ Євшан прощає авторові деякі недостачі твору за те тільки, що поет „взявся співати про козаччину“²).

В цій же рецензії перший раз бачимо згадки про тих філософів, які формували світогляд Євшана: він згадує Шопенгавера „die Welt als Wille“, згадує Гартмана і „Фавста“ Гете. Але саме тут бачимо виразно, що молодий Євшан не перенявся безкритично песимізмом Шопенгавера, бо недостачу поеми „Князь Сарматії“ бачить критик якраз у тім, що автор вибрав героєм поеми тип безсилий, зломаний, хиткий (Юрій Хмельниченко) і що тому поема робить вражіння не трагічності, а будить милосердя до героя, співчуття до безсилового. Культ сили й перемоги озивається вже в словах молодого Євшана і в цю ранню пору.

Та сама струна дзвенить і в рецензії Євшана на „Чорні крила“ М. Яцкова, а в рецензії на „В задумі“ Ф. Миська бачимо виразно, як критик ставиться ворожо до песимізму, докоряючи, що сучасне покоління взагалі не вмie сміятися, ані тішитись так, як герої Гомера, аби нам з радости аж текли слюзи з очей³).

Життєрадісний, оптимістичний М. Гійо, який дав Євшанові основні принципи критики, можливо навчив нашого критика вже тоді цінити в творчості те, що степенує життя, збогачує його вартість і що будить, та зміцнює в читача бажання жити й боротись.

Праці Євшана з р. 1907-1908 не звернули на себе великої уваги читачів. Голос молодого критика прогомонів без відгомону. Але вже в р. 1909 Євшан попадає у конфлікт із

¹) Там-же ч. 3 стор. 16.

²) Там-же.

³) Бжолі ч. 9.

офіційним українським літературним світом, а то з двох причин:

В збірнику на честь проф. Сумцова „Пошана“, Євшан містить статтю „Іван Котляревський“, в якій висловлює той самий погляд, що і в згаданій вже статті „Козаччина в укр. поезії“.

Тільки молодістю і незрілістю критика можна пояснити собі факт, що Євшан бачив в „Енеїді“ глум над козащиною і що він за цей глум різко осуджує Котляревського.

Євшан, пишучи про Котляревського, ще не був навіть розпрощався з гімназійною лавкою, тому не диво, що він так хибно розумів „Енеїду“ і не бачив, що сміх і гумор Котляревського родився не з ненависти й погорди до козащини, а навпаки: з любови до славної козацької минувшини й з пієтизму до неї.

Але неприхильне відношення Євшана до Музи Котляревського звернуло на себе увагу читачів, які привикли дивитися на автора „Енеїди“ з належною пошаною і коли в р. 1909 появилася більша студія Євшана про голосну тоді поему Франка „Мойсей“¹⁾, то письменникам і читачам вже згори здавалось, що Євшан і тут хоче скидати з педесталу Івана Франка, як скидав Котляревського.

Сьогодні можна тільки дивуватись, як могли тоді читачі бачити в рецензії Євшана замах на славу Франка. Студія Євшана про „Мойсея“, це просто пеан молодого критика старому поетові. Євшан уважає Мойсея „за вершок гебраїзму і його (Франкової) творчости“. Він порівнює „Мойсея“ з творами Каспровича на біблійні теми, та з творами Фльобера, Врхліцького й інших.

Що більше, Євшан твердить, що Франко дав „нову грандзіозну концепцію Мойсея“ і то таку, що на думку критика для сотворення такої концепції „треба опанувати цілу культуру людства“.

Не щадячи кадила Франкові, Євшан каже, що „такі твори пишуть генії на вершках своєї творчости“²⁾.

Євшан свідомий того, що „Мойсей“ це не тільки поема на біблійні теми, але що це „Слово до народу“, очевидно до українського народу, гимн у честь його могутнього духа і що Франко переніс у поему свої найглибші мрії, свої погляди, думки, себе цілого“³⁾.

Євшан, як видно, приступав до своєї студії про Мойсея після солідної підготовки, озброєний багатою аргументацією. Він покликується на студію Шиллера: „про Мойсея“, на працю Гердера і на твори Генріха Гросса та інших дослідників біблії старого завіту.

1) „Поема про Мойсея“ Будучність ч. I.

2) Там-же стор. 9.

3) „Поема про Мойсея“ „Будучність“ ч. I. стор. 10.

Але саме тому, що Євшан підходив до „Мойсея“ з певною раціоналістичною науковою інформацією, тому відразу попав у різкий конфлікт із тими колами суспільства, які дивилися на твір Франка оком догматичного християнства.

В журналах виявилася гостра полеміка проти Євшана і саме ця полеміка звернула перший раз увагу суспільства на молодого критика.

А Євшан і справді інтерпретував „Мойсея“ дуже вільнодумно і зовсім не в дусі біблії чи катехизму. Він пише: „Бог, се сила, енергія потенціональна душі Мойсея, се найбільше аристократичне, виідеалізоване“ я „людини“, а далі: „Єгова це ніякий Бог великий і непонятний з усіма своїми атрибутами, якого існування доказував Картезій та християнські догматики, а се Бог реальний, живий у всіх людських серцях... могутий своєю силою — Бог національний.. Нарід кожний має свого національного Бога, якого вважає вищим понад всіх...¹⁾ „Мойсей був поет справдішній“²⁾. Очевидно, такі слова Євшана, які виразно нагадують антропологічний підхід до релігії у Фаербаха, а з другого боку слова, які виразно проповідують національного Бога замість вселюдського католицького, мусли викликати до нього нехть деяких верств укр. суспільства.

Не допомогло й те, що Євшан у відповіді на напади³⁾ заявляв, що він „читав „Мойсея“ зі сльозами зворушення в очах“. Релігійні кола суспільства бачили в студії Євшана напад на добру славу Франка й зневагу церкви. Але Федюшка належав до людей, про яких він говорить у згаданій студії про „Мойсея“: „Любов правди робить його чоловіком майже безоглядним, безпардонним супроти неправди“.

І вважаючи щось за правду, Євшан обороняв свої позиції до остаточности, приймаючи спокійно удари від противників і приготовляючись до нового наступу. Цю поставу боротьби і безкомпромісовости, яку прийняв Євшан у студії про „Мойсея“, не покинув він до смерти.

Про „Мойсея“ Франка писав Євшан ще й із тим самим пієтизмом: „Пролог“ Мойсея, на його думку, найсильніше слово в нашій поезії після Шевченка (Л.Н.В. Т. 60.).

Сам І. Франко, невдоволений рецензією молодого критика, писав у „Будучині“ ч. 3., що „Євшан пише з претензіями, але не має поняття про те, що пише“.

Сергій Єфремов у „Раді“ 1909. і 10. р. в статтях, що вийшли окремою книжкою „Серед сміливих людей“, станув по боці Франка проти Євшана й його приятеля Сріблянського та проти „хатянцив“ узагалі, а це дало початок сталому антагонізмові й суперництву між Євшаном і Єфремовим.

¹⁾ Будучність ч. 2 1909 р. ст. 52.

²⁾ Там-же стор. 27.

³⁾ Там-же ч. 3.

Сьогодні, коли життя доказало, що наївний реалізм і побутовщина, яку обороняв Єфремов, віджили своє, а „модерністи“, яких він поборював створили неабиякі мистецькі цінности (та що Єфремов сам у творі „М. Коцюбинський“ бив поклони перед імітресіонізмом, з яким так боровся), принципи і ідеали та позиції Євшана як критика виявили свою вищість над принципами Єфремова.

Із дальших праць Євшана першого періоду не можемо поминути мовчанкою його статті „Дві душі Гоголя“¹⁾. В той час, як у рецензії на „Мойсея“ аж надто пробивається деяка молодеча наївність, бомбастика і нахил пишатися знанням творів численних європейських письменників, то ця стаття про Гоголя майже нічим не зраджує, що писав її 19-літній хлопча. Реферуючи студію О. Єфименкової про розкол у душі Гоголя між українською й московською стихією, Євшан малює нам ту боротьбу, яка зламала великого автора „Мертвих душ“.

Гоголь мав „дві душі, які стали причиною роздвоєння поета. Одну він із українського народу, другу засвоїв собі“ і наслідком того він до смерті жив із „роздвоєнням національної особи“, говорить Євшан за Овсянико-Куліковським. Гоголь „жертва дводушности“. Він хотів любити Росію, але не міг, він любив тільки Україну, а над Росією тільки сміявся. „Мертві душі“ це сміх Українця над Росією. Стаття про Гоголя найкраща праця Євшана з першого періоду його творчости.

П Е Р І О Д І І.

„Українська Хата“, „Л. Н. В.“ і окремі видання.

„Скажи мені, що ти любиш, а я тобі скажу, хто ти є“. Ці слова чомусь пригадуються, коли читаєш першу замітну статтю Євшана в Л.Н.В.²⁾ Вона присвячена творчости Редярда Кіплінга. В його творчости каже Євшан: „лишаємо позаду ту тісну душну атмосферу, яка в цілому ряді сучасних творів пригнічує нас“. Кіплінг виявляє „свою сильну індивідуальність, невичерпану бойову енергію“, а Євшан любить його за те, що „Кіплінг є одним із найбільших бесідників імпералістичної партії, поетом англійської армії“, а далі за те, що „з його творів віє запах до здобування що раз ширшої території, воєнне завзяття англійського жовніра“. Кіплінг, хоч і „має відкриті очі на всю нужду й підлість того життя“, але „з усього того він вінс не страх і смуток, а свідомість потреби для чоловіка виховати в собі енергію, загартувати бодрість, виробити волю, укріпити себе, тому, що життя — боротьба“. Тому-то Кіплінг малює „той ідеальний

¹⁾ Будуччина 1909, ч. I.

²⁾ Л.Н.В. 1910 стор. 283.

тип, який вміє, має силу запанувати над обставинами життя, побороти їх, протиставити їм свою радісну енергію здорового організму“. Погляд Кіплінга на життя „дуже погідний, радісний“.

Це не випадок, що Євшан у першій статті звертає увагу на „поета імперіялізму і англійської армії“, який малює ідеальний тип, який має силу запанувати над обставинами життя, побороти їх і протиставити радісну енергію здорового організму¹⁾.

Ні, це доказ, що Євшан свідомо звертає увагу суспільства на того роду поетів, як Кіплінг, що він хоче виховати в нас тип завойовника, оптимістичного волевого й боевого співця-поета, що він послідовно проводив у своїх творах не лише принципи естетичні, але й оптимістичний волевий світогляд М. Гійо та його подібних філософів, наприклад Ніцше. Це тим цікавіше, що Євшан жив серед суспільства, для якого ідеалом був поет безсилля, декаденції, для якого краса була тотожня з кислим сентиментом і квалістю. Це-ж була доба „Молодої Музи“: Лепкого, Карманського й т. д.

Для Євшана краса є там, де є найбільший вияв сили, де є найбільше опанування матерії духом, тому він у своїй оцінці творчості Кіплінга додачує в повістях цього письменника вияв життя в його найвищій формі — в розкоші перемоги, експансії. Для героїв Кіплінга нема іншого щастя, як розріст свого „я“, збільшення особистості, їх ціль життя і зміст — воля до влади. І Євшан, виходячи зі становища світогляду М. Гійо та Ніцше, мусить спинити увагу на творах рідного собі Кіплінга. Такий характер хотів прищепити і Євшан своїм читачам, в такому дусі бажав виховати поетів галицької землі.

А яка широка амплітуда духових інтересів була в Євшана, свідчить факт, що зараз же після статті про Кіплінга, він містить статтю про великого маляря ренесансу Сандро Ботічеллі²⁾, а слідом за тим статтю з нагоди смерти Льва Толстого³⁾.

На жаль, Євшан був осліплений популярністю російського письменника, тому не вмів добачити всіх негативних сторін світогляду Льва Толстого і бачив у нього, в його творчості велич і трагізм там, де є тільки звичайна російська нігілістична душа, де є східньо-азійський культ гнилої пасивності, скритої ненависти до всього, що ясне, горде, активно-творче й героїчне.

Весь трагізм Толстого, як філософа, бачить Євшан тільки в тім, що він був завжди рабом товпи, невольником церковної моралі.

¹⁾ Л.Н.В. 1910 стор. 287.

²⁾ Л.Н.В. книга IX. стор. 473.

³⁾ Л.Н.В. 1910 стор. 469.

Ми-ж думаем, що „трагізм” яснополянського філософа лежить у тім, у чім лежить „трагізм” російської душі взагалі, себ-то в нездібности звести до гармонії всі протилежні стихії людської істоти, в конфлікті лінивої душі Москаля з вимогами вічно чинного життя, що мститься на всіх, що бачуть суть природи в любови й спокою, а не хочуть прийняти життя, як боротьби.

Світогляд Толстого був не в гармонії з дійсністю, з логікою життя й тому тут джерело його „трагізму” — в конфлікті між його абстрактним моралізаторством і природою.

Цього Євшан не добачував, але це доглянули вже тоді такі західньо-європейські творці, як Кнут Гамсун, критики — Сер Галягад¹⁾ та чимало інших, які всі „трагедії” Толстого й його учеників трактують тільки з гумористичного боку, бо західньо-європейська душа вміє бачити там веселу фарсу, де Толстой бачив трагедію, бо захід Європи „вміє танцювати і над безоднями”, як мовив Ніцше.

З усіх західньо-європейських літератур Євшан знав найкраще німецьку, з якої переклав декілька творів і якій присвятив не мало своїх критичних нарисів, між якими одна з найцікавіших це стаття про Миколу Ленава²⁾.

Ленав колись говорив про себе: „Я хочу сам себе прибити до хреста, щоби лиш був з того добрий вірш”. І Євшан малює нам цього поета, „що мав у душі вічно незагоєну рану”, заки аж не загнала його в дім божевільних; поета, що подібно, як Фавст, страждає все життя з браку віри в що небудь, з браку любови до чого небудь, а не має сил „через вину і гріх сміливо йти до правди”.

Творчість Ленава це крик душі, благання: „O, lernt mich glauben, lernt beten”!

„Етичний чоловік не може бути щасливим” і Ленав один із тих нещасних, офіра сумнівів, офіра надміру етичного почуття й офіра своєї творчости.

Далеко слабшою є стаття Федюшки про „Тунель” Келермана.

Тільки обставинами особистого життя, публіцистичним поспіхом можна пояснити, що Євшан так мало й неглибоко сказав про Келермана, який у своїм творі як раз такий рідний Євшанові.

Бож „Тунель” це-ж гимн людській енергії, праці і перемозі духа над матерією. Ще більше схематичним і поверховим є нарис про Шпільгагена. Зате в більшій статті про творчість Марії Конопницької³⁾. Євшан виявляє більшу ґрун-

¹⁾ „Idiotenführer durch die russ. Literatur“.

²⁾ Л.Н.В. 1911 стор. 88-98.

³⁾ Л.Н.В. стор. 40-51.

товність і як учень Тена і Гійо, ставить поезію Конопницької в тісний зв'язок із суспільними рухами в Польщі тої доби, з атмосферою по упадку повстання, виясняючи влучно, що народницькі мотиви Конопницької це тільки великопанський жест, шляхецька мода, а не органічний вияв народного співця. Конопницька, як і майже всі польські поети, бачуть селянина лише через вікно поміщицького дому, тому в Польщі є можливий тільки ідеалізатор села Реймонт, але „Стефанік ще довгі роки буде в Польщі неможливий“.

Такою самою глибшою соціологічною методою відзначається і стаття Євшана про творчість Болеслава Пруса й про інших письменників, які хоч і все пишуть про народ і село, то в дійсності чужі народіві, а народ також чужий їм.

Євшан, як ми вже згадували, вмів нераз оцінювати явища односторонньо й пристрасно суб'єктивно. Два нариси: „Юрій Федькович в світлі нових матеріалів“¹⁾ і „свято Маркіяна Шпшкевича“²⁾ є новим доказом цієї односторонності, суб'єктивності.

Євшан обвинувачує львівське громадянство, особливо „Просвіту“, що вони вбили талант Федьковича, що вони скували його духа, що „львівські вчені“ звели „гуцульського Бояна“ на манівці.

„Просвіта“ і львівські Українці наче-б то тільки про те думали, щоби відштовхнути Федьковича, зламати й прогнати в гори, кинути в обійми песимізму й містики. Словом „Просвіта“ вбила Федьковича.

Тим часом справа представлялася в дійсності зовсім інакше. Монографія Осипа Маковея про Федьковича і цілий ряд статей др. Ів. Брика в „Ділі“³⁾ доказують безсумнівно, що й львівське громадянство і „Просвіта“ дбали про те, щоби Федьковича піддержати морально й матеріально, щоби розвинути його талант, а причиною конфлікту між Львовом і Федьковичем була сама вдача поета: його хороблива амбіція, надмірна дразливість, деспотичність і впертість. Про відношення Федьковича до „Просвіти“ мігби об'єктивніше сказати дещо лікар, ніж критик Євшан.

Далеко спокійніше писав Євшан про Федьковича в „Українській Хаті“ 1913 р. з нагоди 25 роковин смерті буковинського співця. Ми згадаємо цю статтю тут рівночасно, щоби більше вияснити, як дивився Євшан на творчість Федьковича.

Для Федюшки, поет Федькович „романтик у повнім значінню того слова“. А романтизм, на думку його, це „вища ступінь чутливости, зв'язана з волінням (?). Чутливість без воління, це сентименталізм“.

1) Л.Н.В. 1911 стор. 279.

2) Л.Н.В. 1911 стор. 291.

3) „Діло“ „Ю. Федькович і Просвіта“.

Євшан думає, що „романтик завжди стоїть вище оточення“ й тому оточення дивиться на романтика як на „чудака“. „Федькович романтик... його невгамованість, бурхливість, резигнація, сум, одчай, захват, ентузіазм — показники романтизму“.

Не можна погодитися з усім тим, що говорить Євшан про Федьковича, а зокрема про романтизм. Можна дуже сумніватись, чи справді кожний романтик переростає оточення, бо багато романтиків не переростало оточення, а багато неромантиків переростало і оточення і романтизм. З того всього правдою є тільки те, що в Федьковича була вища ступінь чутливості, бурхливість, але менше романтична, а більше патологічна.

В той час, як ціла Галичина біла поклони перед новопоставленим пам'ятником Шашкевича, Євшан пише іронічно, що Маркіян Шашкевич є тільки слабим відгуком чужих впливів, що він собі дрібонький поет, а не пророк, що він крайня слаба індивідуальність, несвідома своїх цілей, бо Шашкевич перекладав Євангеліє і сербські пісні тоді, як вожди інших народів творили революцію.

Нікому не прийде на думку вважати Шашкевича геніальним поетом, всі ми свідомі того, що він не вожд, не борець революції і не пророк. Але кожна нація цінить і славить не лише геніїв, але й тих, що були першими предтечами геніїв, що почали відродження рідної культури, хочби й слабим почином.

Тому виступи Євшана проти культу Шашкевича в Галичині можна пояснити й оправдати хіба тим, що він був тоді під впливами політичної лівиці, яка поборювала культ Шашкевича — репрезентанта „клерикалів“.

У цій статті цінні є тільки виступи Євшана проти галицького провінціалізму, проти стремлень створити окрему галицьку загумінкову літературу, якої батьком був нібито — Шашкевич.

Далеко глибше підходить Євшан до творчості Ів. Франка, особливо до його прозаїчних творів.

Досліджуючи мистецькі прийоми Франка-прозаїка, Євшан шляхом порівнянь зв'язує творчість його з тими творами західньої літератури і з тими літературними напрямками, які формували й виховували Франка в роках його молодості.

Євшан доказує, що Франко — прозаїк: „живцем переняв доктрини російських реалістів школи Писарева з одного боку, а з другого ті теорії, які вложив Еміль Золя в свій „експериментальний роман“.

Соціальна повість була головним мотором реалістичних малюнків Ів. Франка. „Науковий реалізм і поступова тенденція“ — ось основи прозаїчних творів Франка.

Франко і в літературних творах, особливо в прозі, пе-

редовсім громадянин. Аж пізніша його творчість на склоні віку означає де-який відворот від реалізму і громадських мотивів.

Дальша стаття Євшана про Германа Банга для нас нічим незамітна, а стаття „Професор Масарик про Росію та Україну“¹⁾ свідчить хіба про те, що наш критик був дуже критичний і в політичних справах і що вже тоді (1914.) орієнтувався прекрасно в лабіринті політики.

Євшан не погоджується з тими Українцями, що бачуть в особі проф. Масарика приятеля українського народу. „Крутаніна Масарика, дволічне відношення до українства, зручно масковане об'єктивністю, це інтересний показчик москвофільства ческих поступовців, серед яких Масарик веде перед“. На думку Євшана, Масарик уважає Українців Малоросами, як і всі Чехи. Це він говорить з нагоди появи нової книжки Масарика про Росію.

Євшан любив часто йти проти течії, плисти проти хвиль. Коли українське суспільство поклонялося якомусь божкові, то Євшан почував вдоволення в тому, що може божка скинути з педесталу, або хоч трохи понизити цей педесталь. Тенденція ця замітна була в Євшана в перших роках його творчости, коли він різко виступав проти культу Котляревського („Пошана“ 1909. і „Бжола“ 1908). цим самим духом негачії нав'яна й вища згадана стаття проти культу Шашкевича і стаття про відношення до Федьковича.

Але для кожного, хто знав Євшана особисто, або хто знає всі його твори, ясно, що це руйнування освячених божків чи ідолів — це не було дешеве полювання за оригінальністю, чи популярністю: Євшан — це був дух протесту проти дійсности, його не вдовольняли наші божки, він міг молитися лише справжнім величинам і тому Шашкевич не вдоволяв його, тому він плив проти течії.

Але без огляду на об'єктивну слушність, чи неслухність поглядів Євшана в згаданих статтях, ці його праці для нас цікаві тим, що в них виразно виступає метода досліджування літературної творчости, якою користувався Євшан. Через усі його статті в Л.Н.В., особливо через статті про Конопницьку, Болеслава Пруса, Федьковича, Шашкевича, виразною ниткою проводиться метода Гіполіта Тена, коли йде про методу самих дослідів і принципи, М. Гійо, коли йде про трактування самого твору, як явища мистецького, „артистичного“, як каже Євшан.

Майже в кожному нарисі про згаданих письменників наш критик розкриває нам суспільну основу, на якій виростала творчість поета, обставини, серед яких жив поет, дух часу, в яким він працював, і взагалі малює, кажучи словами Тена „психічне підсоння“, в яким виростала творчість поета.

І тільки тоді Євшан розглядає твір, чи твори.

¹⁾ Л.Н.В. 1914.

І тільки тоді Євшан розглядає твір, чи творчість головно з естетичного боку, як „артистичну” цінність, як красу, яка є, кажучи словами М. Гійо, „цвітом життя”. Але ніколи Євшан не доходить до тої нівеляції індивідуалізму, як критики марксісти.

Євшан був сталим співробітником „Української Хати” майже за весь час її існування. Його критичні нариси займають чи не перше місце між усім, що в царині критики появлялося на сторінках цього журналу. В р. 1910, коли „Українська Хата” почала поміщувати статті Євшана, на увагу заслуговує його нарис про творчість Лесі Українки.¹⁾ Поезія Українки „то неначе будування величного, хоч і простого по своїй архітектурі храму”. А в тому храмі „можна скинути зі себе буденні лахмани, обновитись, піднятись душею. Все, що найкраще підноситься тут в жертву, яка на вітарі горить тихо, рівно, поважно”.²⁾ В Лесі Українки дзвенить „поважний, урочистий тон” — тому то вона вирізняється від „віршів” інших „поетів”. Вирізняється вона ще й тим, що вона „в ім'я того, чим вона є, готова стати проти всіх і вдарившись у груди так, як Лютер, кликнути: „Тут я стою, Боже мені помагай!” Леся Українка одна з тих, що стоять у вічній боротьбі проти всесвітньої нікчемности, сірої буденщини.

Євшан повторяє своє улюблене: „Виховання одиниці, то найвище завдання”. Євшан тут знову сідає на свого улюбленого коника, малює, „як виростає трагічна самотність творців, навіть тоді, як юрба признає їх пророчий дар”. На мою думку Євшан тут переходить у крайність, скривлює вірний образ Лесі Українки, малює її як крайню індивідуалістку, що погорджує товпою, що замикається від маси в царство самотности, хоч як відомо, поезка по своїй психічній структурі мала чималий змисл для громадського колективного життя і навіть офіційно належала до соціалістичних гуртків. Натомість справедливо підкреслює критик ідеалістичний світогляд Лесі і віру в те, що „землю можна побороти тільки во ім'я неба”, себ-то, що людський дух стоїть у вічній боротьбі з матерією і творить життя на образ і подобу евою.

Леся Українка безперечно одна з тих ідеалістично на-строених одиниць, для яких духове життя це не марний відблеск матерії, не трубка в машині економіки, для яких царство духа це найвище царство, окремий світ, найвищий світ, а його цінности релігійні, етичні — це царство вічних цінностей — невмірущих. Творчість Лесі Українки, то „протест проти ослимачіння”, а краса її поезії є в тім, що вона в сло-

*) Гляди Л. Н. В. книжка XI. ц. р.

1) Укр. Хата стор. 372-380.

2) Тамже стор. 372.

во своє „вкладала завжди свою пристрасть, всю кров, тепло, всі свої сумніви і мрії”.

Стаття Євшана повна тепла, гарячої любови до музи Л. Українки. Він підкреслює безперечно ті найтонші, найглибші струни в творах поетки, ті струни й тони, яких не дочував тоді загал читачів, не розумів їх, через що Леся Українка ще й досі в нас не є популярною в масах. Правда, Євшан приписує Лесі Українці деякі риси власного свого характеру, наділяє її своїми прикметами, але це вже загальна вдача всіх читачів і критиків, що вони переносять барзи свого духового життя на портрети улюблених поетів, бачуть у них свій власний образ.

Що ця прикмета не є тільки в Євшана, доказує найкраще факт, що другий фанатичний поклонник музи Лесі Українки, Дмитро Донцов у своїй студії „Поетка українського рісорджіменту“ надав поетці всі риси свого характеру, прищепив їй свій світогляд, а в „Українській Житні” 1913, змалював Л. У. як апостолку анархізму.

Ці факти, очевидно, не зменшують вартости статті Євшана, ані не зменшують цінности студії Донцова, а тільки найвище доказують правдивість погляду вченого Потебні, що читач і критик поетичного твору є рівночасно співтворцем, що поетичний твір у душі читача твориться кожний раз наново, вічно живе і що якраз цінність твору лежить у тім, що він може бути найрізноманітніше інтерпретований, в його можливостях, динамічності його внутрішньої форми.

Мені здається, що об'єктивній оцінці творчости Лесі Українки перешкодив найбільше Іван Франко, який назвав Лесю Українку „мущиною між жінками” і від тоді інші критики, осліплені авторитетом Франка, почали повторяти утерту фразу про мужескість музи Лесі Українки, хоч у дійсности в ній найдеться багато дійсно жіночого, часто навіть найдуться сліди її недуги, зломанности, гарячкового поспіху виявити себе, заки не зломить її недуга, а „мужеський тон” — то часто тільки болюча напруженість нервової істоти, все переслідуваної привидами смерті, завжди примушеної шукати в поезії забуття, утечі від смутку, — contra „Spem Spero” й утечі від самої себе.

Відомо, що поети часто оповідають у своїх творах не те, що існує в їх душі, але те, чого вони не мають, а тільки прагнуть мати, за чим тужать, чого бракує їм. І Леся Українка безперечно належала до таких поетів: вона оспівувала культ сили, мужности, непохитности й радости життя саме тому, що того всього бракувало їй, як людині слабій, хорій і смутній без краю. Вона була одною з таких, як Джек Лондон, Гійо, Гамсун, Фридріх Ніцше, які так, як вона, славо-словили радість життя, хоч на дні душі були песимістами, що вміли побороти песимізм і надіятись — проти надії.

Натомісць повною життєвою правдою є стаття Євшана: „Поетична творчість Івана Франка”¹⁾. Євшан ніколи в життю не відносився до творчості Франка з тим дешевим офіційним ідолопоклонством, з яким у той час уже відносилося до галицького каміняра наше громадянство.

Євшан є супроти Франка все критичним, здержливим, тверезим, але повним свідомої пошани і без найменшої дози легковаження, чи цинізму, з яким трактував дехто того поета, от хоч-би Остап Луцький, що саме в ту пору писав зідливу сатиру на Франка, у збірці „Без маски”. „Не хвалити, не ненавидіти, але розуміти” — ось ці слова найкраще характеризують відношення Євшана до музи найбільшого поета Галичини. Він знав особисто Франка, знав умови його життя, знав його гігантські заслуги на всіх ділянках нашого життя, тому й поетичну його творчість оцінює, беручи під увагу весь ґрунт, умови, на яких вона виростала і всі ті перешкоди, які стояли їй на дорозі до мистецької досконалості.

Федюшка сам був людиною, якій обставини нашого життя не дозволяли сконцентрувати свого хисту на одній ділянці, тому він розумів, що такі універсальні, всесторонні в діяльності уми, як Франко, з konieczности роздроблюють свій талант на дрібну монету, і що слаба сторінка поезії Франка лежить саме в тім, що поет вертає, приходить у гості до музи лише для спочинку по громадській, науковій та іншій праці. „Громадські діячі, як Франко, не мають для неї (поезії) часу і навіть не ставляться до неї серйозно. Про нашого мужика говорять, що він їсть курку лише тоді, як він слабкий, або курка слаба. Щось подібне трапляється і тут. Поет-громадянин розуміє та приймає поезію тільки в днях зневіри та смутку. В хоробі чоловік потребує, щоби з ним поводитись легко, лагідно, і сам робиться м'яким, хоче тулитися до когось, як дитина до батька”²⁾.

Ось так просто, коротко, але влучно подає Євшан генезу творчості Франка в поезії. З цілої літератури про Франка важко вишукати щось, що так просто, а вірно характеризує музу цього поета-громадянина, як характеризує його приповідка народня, ужита так уміло Євшаном. На думку Євшана, домінуюча струна творчості Франка — трагізм. Франко один із тих, що, проводячи в життя великі ідеї, забувають, що треба задоволити свої власні потреби. Далі Євшан оповідає, як громадянин, політик пожирав Франка поета, як росла, жила і терпіла трагічна постать Каміняра і як спалив себе сам Франко і свій талант на престолі дрібної, сірої громадської праці.

Ця невеличка праця про Франка є яскравим доказом

¹⁾ „Укр. Хата“, 1910, ст. 458.

²⁾ „Укр. Хата“, 1910, ст. 459.

того, які несправедливі були ті, що підозрівали Євшана, наче-б він хотів понизити Франка, скинути його з педесталю. Євшан тільки не дав себе осліпити ореолом Франка і зберіг усе критичність до нього, навіть, як уже ми згадали, в оцінці „Мойсея”. Але це не ігнорація Франка, як поета, а критичність, об'єктивність і цивільна відвага назвати річ по імені наперекір усім. Євшан бачить усі недостачі поезії Франка але він знає і їх вартості і знає причини недостач (громадська праця Франка, роздробленість, універсалізм). Критична пошана, хоч-би холодна, є вища, як безкритичне боготворення тих, що молилися до Франка, не розуміючи і не читаючи його. Відношення Євшана до поезії Франка треба цінити високо, бо воно вчило масу читачів розрізняти зерно від полове, виховувало літературний смак, підвищувало рівень культури слова. Де-яке світло кидає на постать Євшана і його нарис: „Боротьба генерації та українська література”¹⁾. В ту пору, як поети з „Молодої Музи” потопали в солодкавих мріях про гармонію життя, спокій, мертвецьку тишу і гедоністичну розкіш, в той час, як ідеалом поета був безсилий, сентиментальний декадент песиміст, Євшан учить бачити красу й поезію саме в боротьбі, в чині, любити контрасти життєвої, грізної драми з усією її нагістю твердої дійсності:

„Боротьба є скрізь і не можна її заперечити. З поодиноких власне тонів, може дисгармонійних, із кипіння і борні складається життєвий процес. Кожна людина має право не слухати нічєї правди, тільки своєї. До останньої каплі крові буде гризтися людина з людиною, одне покоління з другим. Правий кожний, хто не хоче вирікатися себе, своїх думок, хоч-би мав за них умерти”.

Для Євшана „правда” це те, чого людина хоче. Справа тільки в тім, щоби кожний говорив, в „імя чого виступає на турнір, а не бажав переводити нічого контрабандою, не підходив до ворога з-заду, не опльовував ворога, замість чесно крушити з ним копія”²⁾. Ось так, по лицарському виступає Євшан на життєвий турнір, так мужньо, по вояцьки розуміє життя. З цих слів так і відчуваємо, що стихія Євшана це полеміка, що він рідний праправнук таких письменників-полемістів, як Мелетій Смотрицький, Зизаній, Іван Вишенський, що в імя свого світоглядку ціле життя стояли в палкій безпощадній боротьбі, готові все не лише вдаряти, але приймати удари, навіть із насолодою, що терплять за своє „credo”.

Та сама струна боева і горда дзвенить у статті „Плач над упадком літератури”³⁾. Євшан силкується покласти край скиглінню й плачам українських поетів, збудити в них достоїнство мистця, творця: „Де ваша самоповага творця, де

¹⁾ „Укр. Хата”, 1911, ст. 30-43.

²⁾ „Укр. Хата”, ст. 30-33.

³⁾ „Укр. Хата” 1912, ст. 27.

гідність співця?" питає критик тих поетів з „Молодої Музи", які заливали Галичину наріканням „на товпу, що їх не розуміє", на важкий хрест галицького поета, на самоту й т. д. В ім'я мистецтва поет мусить мати силу видержати тягар осамотнення, незрозуміння серед сучасности, мусить з гордістю прийняти легковаження „філістрів", бо творчість є самоціль, заплата сама собою, бо поет, що жде оплесків товпи, не є поет, а раб читача. Бо під тягарем власної долі стогне лише безсилля. А Євшан один із тих, що прощають людині, особливо поетові, все, — крім безсилля і браку гідности.

З того самого становища осуджує Євшан крайно негативно поступки поета С. Твердохліба, його кокетування чужинців своїми перекладами („Елегантні жести західньо-європейської школи"²⁾. „Лицарі темної ночі бажають тільки, щоби про них писали, щоби зібрати як найбільше уривків із усяких рецензій і говорити про прихильність чужої суспільности" до українського поета...

Своє мистецьке літературне „credo" і свої мистецькі критичні принципи й критерії виявив Євшан чимало в статті „Добролюбов і його критична школа"³⁾.

Тут ми довідуємося, як дивився Євшан на відношення між суспільством і мистецтвом, чим було для нього мистецтво, як соціальне явище. Євшан очевидно не погоджується з Добролюбовим, для якого „людина як індивідуальність стратила своє становище і стала лише колесом в машині". Слушно боронить Євшан ролі героїчних індивідуальностей, культу одиниці, героя, який є часто творчим лише тоді, коли не розпливається в аморфнім колективі, а виявляє себе часто на перекір масі і таким чином аж у майбутньому стає як раз цінністю для колективу.

Для Добролюбова—одиниця це тільки нуля, а герої „продукт історичного розвитку". Для Євшана—культура є продуктом тих найвищих одиниць, що є над масами. Євшан боронить аристократичного принципу в культурі, принципу якості замість соціалістичної кількості, та очевидно під аристократизмом розуміє не принцип клясовий, а принцип якістьовий, квалітативний. Адже Євшан сам був дитиною народніх низин. Далі він негативно ставиться до Добролюбова тому, що той звів мистецьку творчість до ролі публіцистики, замість бачити в мистецтві самоціль, самостійну ділянку творчости духа. Народницький підхід у Добролюбова до явищ літературних осуджує Євшан справедливо, як примітивний підхід, бо для народників література „це хлопець для посилок", „газетний репортер", бо народники стягають літературу на вулицю.

„Хто робить наймичку з літератури, той вбиває життя

¹⁾ „Укр. Хата", 1911, ст. 257.

²⁾ „Укр. Хата", 1911, ст. 550.

в літературі". „Нащо диктувати організмові, який має власні права, якісь параграфи?" питає критик¹⁾. Словом цим мусимо признати багато слушности, особливо сьогодні, коли бачимо, як комуністи на Україні дійсно звели літературу до ролі „газетного репортера", „хлопця для посилок" і тим самим вбили фактично правдиву творчість, вбили культуру, а поетів своїх звели до рівня рабів, що з обов'язку пишуть щодня панегірик „його велічеству" Леніну.

Хоч Євшан ніде ні словом не згадує в цій статті свого вчителя Гійо, ані Тена, то в кожному реченні його проти Добролюбова чувається, що Євшан не сховався із раз обраного шляху, не зраджував своїх принципів, а проводив їх послідовно до кінця: погляд, що мистецтво, хоч і зв'язане з суспільством, із расою й часом, але все-ж є самостійним організмом, що розвивається після своїх власних законів, це погляд Гійо й Тена.

Гійо у своїм творі: „Завдання сучасної естетики" (ст. 3), говорить: „Відірвати мистецтво від дійсности, користи і блага це дилетантизм" і пише цілий твір про „мистецтво зі ставовища соціології" але рівночасно все і всюди підставою мистецтва вважає змгання до краси, до свобідного вияву „я", а естетичний принцип є для нього головним принципом у оцінці мистецтва. У згаданім вище творі Гійо говорить: „Як що мистецтво і не служить життю безпосередньо, то воно служить йому посередньо". Рівночасно творить він цілу „теорію краси". Подібний погляд на мистецтво вже має Євшан у статті про Добролюбова.

У статті „Лицар темної ночі"²⁾ Євшан дає полемічну відсіч С. Єфремову з приводу його брошури „Серед сміливих людей".

Тому, що Єфремов у згаданій брошурі крайно негативно оцінив творчість „модерністів" і „Хатянців", Євшан боронить себе і своїх однодумців найрішучішим способом: „Досі він (Єфремов) зручно жонглював, умів якось прикрити своє духове убожество і ховаючись за всякі громадські кличі та постуляти, був такий величний, як швайцар з золотим обшиттям перед своїми мужиками".

Єфремов „людина, якої все духове життя концентрується довкола кількох комуналів, коло найбільш несмачної громадської добродітели, коло фарисейського, попівського начування³⁾. „Єфремов поборює тих, що „в літературі зійшли з утертої стежки та захотіли самостійно проявити свої сили, покинули старих кумирів українофільства".

Євшан стає в обороні Яцкова і Кобилянської перед на-

¹⁾ „Укр. Хата", 1911, ст. 563.

²⁾ „Укр. Хата", 1911, ст. 468.

³⁾ „Укр. Хата" 1911, ст. 469.

падами Єфремова і твердить, що само громадянство винно, що має Єфремових дверників, а не творців¹⁾). Очевидно Єфремов відплачувався Євшанові такоюж монетою і навіть по смерті Євшана любить наш заслужений історик літератури згадати покійного з укритою згрідливістю²⁾).

Після таких боєвих, полемічних творів довелося Євшанові нагло попасти в протилежні настрої, вдарити в жалібні струни: померли його улюблений письменник Коцюбинський і улюблена поетка Леся Українка. Ці два некрольоги довелося Євшанові писати майже один за другим. Євшан жив у приятні з Коцюбинським, тому його смерть була для нього подвійною втратою. У своїх листах до В. Гнатюка, М. Коцюбинський, пишучи зі Станиславова 4/VIII. 1912. р., згадує Євшана кілька разів і як видно з тих листів, Євшан виходив назустріч Коцюбинському на станцію та взагалі опікувався особою хорого письменника підчас його побуту в Галичині³⁾). А через рік Євшанові довелося писати некролог про улюбленого його письменника й зачинати його словами: „Минулого року останній раз я бачив Коцюбинського“⁴⁾). Далі описує похорон автора „Тіней забутих предків“. В цьому похороні Євшан брав особисто участь.

Подаючи коротку характеристику творчості Коцюбинського, Євшан пише між иншим: „Широка публіка не цінить коштовних металів — їй давай мішками мідяну монету, тоді вона бе в долоні. А Коцюбинський не дав нічого, що можна-б змінити на дрібну монету. Коцюбинський говорив серед глухих і німих. Український мистець ще довго промовлятиме в пустині. Трудом життя Коцюбинський збудував гармонію, зборовши хаос, поборов природу, виховав вищого гармонійного чоловіка. Творчість Коцюбинського — то героїство на тлі української дійсности“⁵⁾).

А в ЛНВ того-ж⁶⁾ року пише Євшан про Коцюбинського також у тім дусі: „Творчість Коцюбинського, — то повне протиставлення до інших творців“, крикливих і незрівноважених. Твори Коцюбинського „неначе виточені з одного куска мармору, чисті, шляхотні в своїх лініях“. „Ні в одного українського письменника не було такої субординації своїх сил творчих, як у Коцюбинського“. Вся творчість М. Коцюбинського заокруглена, гармонійна⁷⁾).

До такої характеристики творчості Коцюбинського важко щонебудь додати, важко заперечити Євшанові хочби

1) Там-же, ст. 468.

2) Вступ до „Історії укр. літератури“ Єфремова.

3) М. Коцюбинський: „Листи до Володимира Гнатюка“ ст. 156, 157.

4) „Укр. Хата“, 1913, ст. 254.

5) „Укр. Хата“, 1913, ст. 257.

6) Літ.-Наук. Вістник 1913.

7) ЛНВ 1913 ст. 53.

одним словом. Бо справді творчість Коцюбинського „то героїство на тлі нашої дійсности“, бо во істину твори його „наче виточені з одного куска мармору“.

Хоч ми вже згадували, як оцінював Євшан музу Лесі Українки, спинюємося ще на одній статті його про поетку, над свіжою могилою якої критик наш писав того-ж року¹⁾. „В цих творах Лесі Українки я бачу найсильніше слово нашої поезії, найсильніший вислів нової національної душі після Шевченка²⁾, це вічно свідомий акт творчої волі, реалізація творчих задумів, на яку не здобувся ані один сучасний поет“.

Доводиться признати Євшанові слушність, що „на самім натхненню наших поетів ми не збили великого капіталу“, бо „наші поети не мають творчої волі, тікають од культури артистичної. А Леся Українка ціле життя виховувала себе на артистичний організм, тому має свій стиль, тому її постать на нашім тлі виростає до величезних розмірів“. Леся Українка та її творчість є темою ще одної статті Євшана. „Леся Українка є представниця того класичного типу творців, які вносять у літературу творчу рівновагу та гармонію“ і „вміють визволитись од гамору переходових кличів і політичного життя і ввійти в країну тривалої Краси, Правди, станути понад боротьбою поколінь, утвердити себе у вічному“ і „станути вище понад ті сліпороджені лилики, для яких партія — одинокий аргумент, одиноке віконце на світ“³⁾. Аж у творчості Лесі Українки українська поезія вийшла понад фейлетон, писаний для політичної програми чи заробітку. В поезії Лесі Українки наша муза „опинилася поза хаосом, поза ярмарковою вулицею, пашквілем і стала тільки служити всьому, що найкраще і найглибше в душі“. Тому Євшан кидає громи на тих, що підтягають творчість Лесі Українки під партійний шаблон, бо творчість то „це саме життя, порив і творчий акт“.

Читаючи отсі слова Євшана, бачимо виразно, що у своїх поглядах він переріс сьогоднішню дешеву публіцистичну критику, для якої поезія це тільки засіб пропаганди примітивних партійних „ідеалів“. Із кожного слова Євшана в цій статті пробивається його змагання навчити читача бачити в мистецькій творчості самостійну, свободну ділянку культури, самостійну цінність. Але на жаль у них, саме в статтях про поезію Лесі Українки, найвиразніше замітна слаба, негативна риса всієї творчості Євшана; про цю рису поговоримо при кінці огляду його творчості.

Леся Українка, Коцюбинський і Кобилянська, це той літературний тріумвірат, якому поклонявся Євшан. І коли з цього

¹⁾ ЛНВ 1913 ст. 365.

²⁾ ЛНВ 1913 ст. 365.

³⁾ Укр. Хата 1913 ст. 609-612.

тріумвірату при живих остала тільки Кобилянська, Євшан ще більшою любов'ю обдаровував музу цієї талановитої письменниці. Тому, коли 1913. р. появилася повість „Через кладку” він привітав її між иншим ось якими словами: „Хто сильний настільки, що не поспішає і не форсує, аби дістатись на літературний ринок, хто на самоті творить, той вибрав найкращу дорогу. Творчість Ольги Кобилянської має в собі щось успокоююче добре, це тонке прядиво”, те „щось, що нагадує лагідне обличчя матери, журливість“. А далі: „Творчість Ольги Кобилянської нагадує твій головний обов'язок: боротьба за твою власну душу, за твій розвиток, щоби ти видався на ту дику скелю, де віє свіжий воздух і душа може бути оновлена і чиста“¹⁾.

В повісті „Через кладку“, Євшан знаходить дорогий і рідний йому тип жінки: „яка за горда на те, щоби падати кожному в обняття, як кожна, що тільки жде жениха“. „Заслужи собі мене“, говорить така жінка чоловікові — „я знаю свою дорогу і можу вистарчити собі сама“. Героїні повістей Кобилянської „богаті духом і горді, горді, а не зарозумілі гуски. як більшість нашого жіноцтва“. Ці ідеальні типи жінок „можуть перейти вулицею поміж бандитів і найбільше цинічний погляд еротомана відібеться від них, не лишить на них сліду”, бо „вони вміють панувати над своїми пристрастями і тому вони сильні”. Жінчина сама винна, коли на неї паде нечистий погляд²⁾.

Жінки в творах Кобилянської „нічого не тратять, не вийшовши заміж, бо їх право — вони самі, вони вміють стати собі ціллю, їм хочеться бути самостійними, помірятися силами, розмахнути крилами, погорджувати ласкою мушкетера, яка завдає жінці стільки болю й упокорення. Щоби здобути таку жінку, треба визволити себе — „стати на відповідній висоті”. Тому мужицький інтелігент Богдан, щоби здобути Маню Обринську, мусить побороти в собі мужика”, в крові якого лежить ще мужицьке підданство, підлість, покора і прокляте безснлля”, бо мужицький інтелігент, хоч і скинув мужицьке убрання, то в душі залишився мужиком, безідейним, трусливим, непорядним, готовим продати своє достоїнство за миску сочевиці”.

І тому Кобилянська протиставить типові Богдана новий тип людини — Нестора, „аристократа духом”, „хлопчину з ніжними інстинктами, голубиним серцем“, який ось як дивиться на світ: „Чи нам не спинатись понад здобутки для мужицтва? Чи нам не пора творити другу окрему верству інтелігентів, яка вимагає праці для штуки, науки культури?”. А далі: „Що може бути краще, як укінчена людина? Як годен хто організувати масу, доки він сам себе не зорганізує?”

¹⁾ „Укр. Хата“ 1913, ст. 545.

²⁾ „Укр. Хата“ 1913, ст. 551.

Ідеал індивідуалістичного самовдосконалення, духового аристократизму, ідеал, що є основним мотивом творчості Ніцше в його тузі за надлюдиною, був Євшанові рідний і близький, тому, найшовши в творах Ольги Кобилянської далекий і блідий відблеск Ніцшеанського культу „вищих сто тисяч“, схилив так низько голову перед творчістю Кобилянської.

Очевидно, коли оцінювати твори Кобилянської на тлі нашої побутової, народницької літератури, якої ідеал людини наближався до ідеалу примітивізму, Толстовського повороту до найнищого ступня культури і „простоти“, то герої повістей Кобилянської є чимсь дійсно новим, є носієм тої вищої культури духа, про яку мріяв Євшан. Але Кобилянська схопила тільки одну сторінку духового життя Ніцше, одну струну його — тугу за красою і шляхотністю, а головним фундаментом світогляду Ніцше є культ „волі до влади“, до могутності. Його ідеалом є людина повна агресивності, залізної твердості („Werdet hart!“) і жадоби степенувати своє життя, поширювати до безконечности, у вічність. Ця ніцшеанська струна була безперечно в душі Євшана, але вона майже чужа Кобилянській: герої її повістей це не переможці, не залізні постаті, не борці. Навіть типи чоловіків, як от Нестор („Через кладку“) — це типи тільки шляхотні, ніжні, нервово перечулені, їх ідеал не боротьба і перемога, але гармонія, краса, спокій і власне щастя, насолода та сама, проти якої боровся Євшан у нарисах про поетів „безсилля“.

Жіночі типи в повістях Кобилянської „аристократи духом“, але їх аристократизм пасивний, не творчий, вони часто нагадують сентиментальних панночок із повістей доби романтизму, вони живуть лише емоціями, не чином, не волею. Жінки в повістях Кобилянської односторонні естети, а відомо, що крайній естетизм часто йде в парі з крайнім гедонізмом, пасивністю, лінивством волі.

Не дарма ж такий відомий естет, як Француз Віктор Баш утотожує естетизм із пасивністю, красу зі спочинком волі і ума, а насолоду красою порівнює з безчинною контемплациєю, коли мовкне воля до чину і розум, а оживає тільки пасивне чуття, емоція. Того рода естетизм нагадує девчім і естетику Шопенгавера, який в естетичнім почуванні бачить заникання волі до життя, визволення від неї та наближення субекта до об'єктивного, безвольного оглядання світа, як уявління.

Крайні естети ніколи не були людьми чину і героїзму і тому то, хоч Кобилянська в повісти „Царівна“ так часто цитує Ніцше, то героїня цієї повісти, Наталка дуже далека від ідеалів філософа, а ще більше далекий від світогляду Ніцше Михайло в повісти „Земля“. Кобилянська ідеалізує Михайла, як позитивний тип, за те, що він лагідний, як вівця,

тихий і такий боязкий, що „зроду не любив стрільби... вона скрита й небезпечна, мов нечисте“. („Земля“ ст. 146). Михайло безсилий супроти дійсности, він страждає при війську головно через те, що вражливий, як дівчина, і що мусить „все зброю мати перед собою“, бо „серце в нього, як тісто“.

Уся ця апотеоза розніжнених маминих синків далека від ідеалу чоловіка-борця, про якого мріяв автор „Так мовив Заратустра“.

Євшан не добачував того, що часто симпатії Ніцше були-б може навіть більше по боці типів, яких Кобилянська вважає негативними. Поминувши злочин братовбивства, якого очевидно і Ніцше не похваливби, тип Сави в повісті „Земля“ є більше мужній, сильний і безоглядний, а такий твердий, що не прагне нічийого милосердя, не прагне, щоби і по смерті плакати (ст. 52), а такий він сміливий та „елястичний як тигр“ (ст. 232).

Вистарчало-б порівняти типи Михайла й Сави, щоби ствердити, що світогляд Кобилянської частю повний протилежності до світогляду Ніцше і що симпатії авторки „Землі“ часто по боці таких типів, яких Ніцше ненавидів і мав для них тільки погорду.

Зате слушно і справедливо високо оцінює Євшан мистецький бік повістей Кобилянської, зокрема в рецензії на повість „За ситуаціями“, де він детальніше обговорює техніку її повістей, конструкцію їх: „Повість Ольги Кобилянської, як і кожний художній твір, має свою льогіку, свою архитектуру. З погляду тої льогіки це не „укінчений роман“, або новомодна повість, але тонке літературне прядиво. Ольга Кобилянська добром своїх сюжетів, тем, відграничує себе від усього голосного, болючого і негарного. В її повістях все просте, невимушене. Авторка не перетягає ані одної струни..., не старається штучно інтригувати. Особи її не ходять на котурнах. Джерело творчости Ольги К. не бурхливе, не рвучке, але зате чисте і прозоре“.

Все це безумовно вірна характеристика творчости Кобилянської з мистецького боку. Тут можна-б підкреслити ще один факт у відношенні Євшана до ідеологічної сторінки творчости Кобилянської: в той час, як звичайно наші інтелігенти-селянські діти до смерті дивляться на суспільні явища очима „мужика“ і не можуть справді визволитися від деякої дози ворожнечі до аристократії, хочби не клясової, а духової і тому наше суспільне життя не виростає понад народництво і культ вишиваних сорочок та „демократичної простоти“ в житті й мистецтві — Євшан, селянський син, поборов у собі селянський клясовий підхід до життя, відчув силою духа, що шлях розвитку культури йде знизу в гору, від примітивізму до досконалости, зрозумів, що ми не станемо нацією, доки в нас ідеалом буде кількість, не якість,

марксівська маса, не героїчна одиниця, доки в нас метою не народ, а нація стане.

Євшан до смерті любив селян і в політичному світогляді був усе демократом, але крайній демократизм об'єднував із тугою за аристократизмом, так, як це чинили найкращі представники соціалізму в літературі, як Оскар Уальд, Анатоль Франс. І тому любив так Кобилянську, бо вона одна з тих творців, що з любови до народу хочуть, аби він переміг у собі зло, некультурність, „хамство“, а не ідеалізували його, не виносили на педесталь „національних святощів“, як це чинили наші народники.

Кобилянська і Євшан мріяли про „вищу людину“ і були її предтечами в нашій країні духового убожества. Тому вони були собі такі рідні, тому їх оцінить те наше майбутнє покоління, що „переможе в собі хама“. Бо говорив учитель Кобилянської і Євшана Ніцше: „*der Mensch ist etwas, was überwunden werden muss*“, бо людина є тільки міст, а не ціль.

Під прапором мистецтва.

Цю невеличку збірку критичних нарисів писав Євшан у дуже молодім віці, заледви в 21. році свого життя. Не зважаючи на такий незрілий вік автора, збірка ця й сьогодні читається не без інтересу і, здається, є вона найпопулярнішим його твором серед читачів. Критицизму, наукової об'єктивності в цих нарисах небагато, силуетки українських поетів, що їх змалював тут автор, своїм ліричним настроєм нагадують найбільше методи праці російського критика Белінського: та сама ентузіастична нота супроти улюблених поетів, такий-же полемічний, войовничий і пристрасний тон супроти поетів немилых йому. Але вся сила полеміста Євшана тут цілком невиявлена, його пізніший, часто зідливий, саркастичний тон, ще тут злагіднений молодечою несміливістю, непевністю себе, здержливістю.

Вслід за М. Гію Євшан заявляє: „Всякий ідеал, щоби був корисний, був дійсною силою, мусить виходити тільки з життя і кінцеву ціль покласти в ньому“ (Під прапором мистецтва, стор. 7). Ці слова Євшана заперечують утертий погляд, що він був „відірваний від життя“. „Ціль мистецтва — прорізувати шлях для величних подвигів“ і „виховання одиниці“ (тамже ст. 10. і 12.).

Євшан наперекір матеріалістичним кличам соціалістів, проповідує ідеалізм, бо тільки при допомозі карт неба можна постробити карту землі (тамже, стор. 12).

В цій першій статті Євшан згадує теж Джона Рескіна, Фр. Ніцше, та багато інших естетів і письменників. Він дивиться на мистецтво як на засіб „самовиховання людства“

для „иншої естетичної культури” і висловлює своє невдоволення зі стану тодішньої нашої літератури. Зі смутком стверджує, що в нас брак „великих творчих індивідуальностей, великих сердець”, а тодішню поезію в Галичині називає він „поезією безсилля, (тамже, стор. 13.“.

Дивним дивом, Євшан бачив у постаті М. Яцкова борця, „що підняв меч в обороні штуки“ (стор. 33.), бачив у ньому не репрезентанта „поезії безсилля“, але творця того типу, який був рідний йому по духу, творця революціонера. А в дійсности творчість Яцкова дуже близька також до „поезії безсилля“, вона дуже рідна Карманському і її „революційність“ часто пливе тільки з невдоволеної, ображеної особистої амбіції „непризаного генія“, що бунтується проти дійсних і уявлених особистих ворогів. Євшан бачить в особі Яцкова поета „вищої артистичної культури” і, очевидно, не помиляється, коли взяті під увагу тільки його дійсно мистецькі поезії в прозі (Казка про перстень), або дрібніші нариси, як „Adagio Consolante“ та інші. Але зате більші твори Яцкова, його „Студії молотом“ і його повісти непозбавлені грубости, часто й порнографічної, не мистецької нагости, що ставить їх низче поезії Лепкого, повної шляхотности, рівности, почуття естетичної міри.

Прихильніше, ніж музу Лепкого й Карманського, оцінював Євшан музу В. Пачовського за „дбання про красу стилю“ (ст. 54). В цього поета, на думку критика, „є щось, що скрізь впроваджує зворушення“, бо Пачовський „новочасний трубадур і поет любови, свавільний метелик“. Слушно цинив Євшан Пачовського за те, що він „проголошує передусім націоналізм, якому повинні скоритися всі інші справи загально-людські” і за те, що ненавидить тих, що горляють: не України, але хліба нам треба! (ст. 51). До творчости Кобилянської Євшан підходить з правдивою побожністю й пієтизмом: Кобилянська для нього безмірно вища від поетів „безсилля“, вона „правдива жрекиня мистецтва“, яка перебуває „в тих вищих сферах, де людський дух очищується від пилу землі” (ст. 79). В повістях Кобилянської бачить Євшан ті типи, що „хочуть бути собі ціллю, для власного духа, працювати так, як пчола, збогачувати, збільшати, різьбити себе, щоби туга за красою втихомирилася“ (ст. 82).

Євшан, що правда, признає, що герої повістей Кобилянської „для життя за легкі, за делікатні і з грубою дійсністю собі ради дати не можуть“ ті „поранкові душі“ (ст. 88), але закоханий у творчість письменниці, прощає всі слабі сторони героїв її повістей. Про це закривання очей на недостачі героїв повістей буковинської письменниці ми скажемо більше низче, тепер спинимся над дальшими нарисами Євшана в збірці „Під прапором мистецтва“.

„Василь Стефаник“ — один із найкращих нарисів у цій збірці. Відношення Євшана до славного новеліста не таке

сердечне, як до Кобилянської, чи Яцкова, але саме тому в цьому нарисі більше правди й критичної думки. Євшан відчуває і признає всю велич письменника, але він для нього більше таємничий, загадковий. Глибоко-трагічна муза Стефаніка наче здержує вроджений ліризм Федюшки, наче заморожує його молоді ентузіястичну душу і він говорить про Стефаніка холодніше, але зате якраз більше правдиво, ядерно і говорить словами критика, а не читача, зворушеного твором. Коріння творчости Стефаніка бачить Євшан у глибокім трагізмі, в болю душі, що „застелена сумом”. Стефанік, як і герої його новель, „наче з прокляттям явився на світ, що ані сонця, ані весни не бачить, бо перед ним все чорна пільма, чорна прірва трагічного смутку і болю” (ст. 103). Кожне слово Стефаніка то слово „з уст, що відкриваються до Лякоонового крику”. Герої новель Стефаніка „страждають, мучаться, хочуть, щоби їх хтось вислухав, зрозумів”. Кожне слово Стефаніка, то мучицька сповідь, а вся творчість новеліста, на думку Євшана, „найміцніше слово нашої літератури”.

Як бачимо, Євшан дуже високо оцінює твори Стефаніка, але дивним дивом ніколи більше не присвятив уваги цьому письменникові, в той-же час, як про Кобилянську, Яцкова, Коцюбинського та Л. Українку писав за свого життя кілька разів і все слідив за розвитком їх творчости. На нашу думку, цей факт можна вяснити так, що Євшан, хоч селянський син, то душею відбився зовсім від села, від селянських мас, його цікавило більше душевне життя інтелігентів, він жив у світі проблем філософії, естетики, літератури й тому така „безпроблематична” творчість, як Стефанікова, була йому все-ж чужа¹⁾.

Кобилянська, Коцюбинський, Леся Українка — це здебільша виразники духового життя інтелігенції, тому вони були близькі Євшанові, який жив усе проблемами, ідеями, книжками і для реальної нашої дійсности будня не надто мав великого змісту. Його зір завжди був більше звернений в гору, ніж у низ, а місто було рідніше йому, як село, і бібліотека й музей більше говорили його душі, як дійсне життя селян.

Останній нарис у цій збірці „М. Чернявський” настільки блідий і безбарвний, що про нього можна тільки згадати, не подаючи змісту і не критикуючи.

Основний тон нарисів у збірці „Під прапором мистецтва” це тон невдоволення зі стану тодішньої літератури. Критик стверджує, що „нове українське мистецтво безідейне”, бо в ньому нема „ніякого змагання виявити світогляд, свої думки і ніяких ідей, проблем, ніякого ідеалізму, без котро-

¹⁾ Не можемо погодитися з автором. На нашу думку творчість Стефаніка повна глибокої — зовсім не спеціально-мужицької — проблематики. (див. ЛНВ, 1927, II. нарис про В. Стефаніка) *Ред.*

го нема творчости, бо правдивий творчий ідеал є все життєвою силою“.

Твір Євшана „Під прапором мистецтва“ викликав у пресі ряд рецензій, із яких найповажніша була рецензія В. Дорошенка „З нашої літературної критики“, поміщена в Л. Н. В. 1911, кн. I. а потім передрукована в збірнику „Життя і Слово“. В. Дорошенко поставився до твору Євшана доволі строго й неприхильно. І не диво: В. Дорошенко продовжав у критиці ту лінію соціологічного трактування літератури, яку розпочав у нас Драгоманов, Франко, а потім критики марксісти, натомість Євшан, на думку Дорошенка, був в першу чергу приклонником „мистецтва для мистецтва“. На іншому місці ми вже вказували, що такий погляд на Євшана не зовсім відповідає правді, бо Євшан, як учень Тена і Гійо, був доволі близький до соціологічної методи в критиці, особливо в пізніші роки, але кладучи вагу на „естетичну культуру“ й на красу та мистецькість твору, стрінувся з досить гострою критикою В. Дорошенка. В. Дорошенко признає, що „Євшан критик молодий, але роботящий... Знання чужих мов дає йому змогу безпосередньо черпати з багатой криниці європейської культури“ („Життя і Слово“, ст. 65), але головною недоліччю праць Євшана вважає брак сталого принципу в критиці, певної школи й недоліччу продуманого соціального світогляду. Дорошенко дивиться на твір Євшана оком соціолога-колективіста, тому не може простити Євшанові, що він говорить і про високу людину, а не про людство (тамже, ст. 66), і про виховання одиниці, а не колективу. Невдоволений теж Дорошенко, що Євшан так часто покликається на апостолів індивідуалізму Ніцше і Стріндберга. На думку Дорошенка „всі людські ідеали закрашені суспільним осередком“ і їх обстоює все певна кляса, верства. Причину невдоволення, хитання й безсилля того типу творців, як Євшан, або поети „Молодої Музи“, Дорошенко бачить у тім, що вони „хитаються між буржуазією і пролетаріатом“, що вони „здеклясовані інтелігенти“ (Життя і Слово, ст. 69).

Євшан, на нашу думку, бачив у мистецтві не тільки відбитку соціальної дійсности, не тільки знаряддя для боротьби певної кляси, але й ділянку творчости, царину, в якій дух індивідуу виявляє те, що є в ньому найбільш індивідуальне, вічне, незалежне від кляси чи суспільства, тому соціаліст Дорошенко не міг не протиставити свого світогляду творам Євшана. Євшан бачив у мистецтві й доповнення дійсности, а не лиш її вияв, бачив акт свободи духа, не лише залежности, акт здійснювання себе в творчости, акт будовання вищого, досконалішого, ідеального світа над світом реальним, буденним, а в індивідуальности бачив творчий самостійний дух, а не лиш атом маси, тому реаліст і раціоналіст Дорошенко осудив неприхильно все, що найглибше й сут-

теве в „містиці“ Євшана, все, що виростало вище понад соціологію і наближалось до фільософії. Але деякі закиди Дорошенка зовсім справедливі, з окрема справедливий і слушний є закид, що нарис Євшана про Кобилянську це „настроевий малюнок, а не живий образ письменниці“ і що „бомбастичний і нудний „Сон української ночі“ не заслуговує на те, щоб називати Пачовського „соловієм України“, „який чудесними красками змалював героїв минулого“ (Життя і Слово, ст. 72).

„Куда ми прийшли“.

Цю збірку нарисів Євшан назвав „ретроспективним оглядом української літератури за 1910. рік“. Огляд цей дуже загальний, суто публіцистичний, без якоїнебудь методи й принципу. В ньому охопив Федюшка, на жаль, не лише літературні твори, але й усе, що було друковане 1910. року. Більшість поетів, про яких говориться у цій книжці, блиснули тільки, як дрібні метеори, й потонули в морі забуття. Тому ціла збірка „Куда ми прийшли“ мала деяку вартість хіба дуже короткий час, — сьогодні вона вже нічого читачеві не говорить. Про таких корифеїв нашого письменства, як Коцюбинський та інші, критик говорить тут також лише загально: в Коцюбинського констатує зворот від реалізму до імпресіонізму що, на його думку, означає „поріг нової доби“ в творчості автора „Тіней забутих предків“. З нагоди появи нових творів Чупринки, Євшан розсипається в похвалах на його адресу, ставить творчість Чупринки дуже високо, не заперічаючи того факту, що поезія Чупринчина, хоч і милозвучна і часто майстерна що до чисто зовнішнього боку, то по своїй суті не рідко тільки „дзенькибреньки“, без усяких прикмет, справжньої творчості, монотонна й однобарвна та убога що до амплітуди настроїв, якості символіки й архітектоніки вірша. Вірніше характеризує критик нові твори Винниченка. У нього додачу Євшан темперамент, силу, здоровля, безжурний вибух стихії“, але стверджує „брак творчої волі, культури, концентрації“. В драмах Винниченка нема акції, а „Брехня“ й „Базар“ „то не драми, але драматичні експерименти, в яких героями є не живі люде, а паперові ляльки й абстракції. Натура Винниченка надто проста й язичеська, щоби зрозуміти складність людської душі й створити справжню драму“. „Куда ми прийшли“ нагадує газетний фейлетон на літературні теми.

І хоч відношення В. Дорошенка до Євшана в тім часі не все було об'єктивне, проте оцінка Дорошенком книжки „Куда ми прийшли“ („Неділя“ 1911. ч. 1) дуже вірно вказує слабину цього твору. Бо й справді, як каже Дорошенко: автор „не знає шляху і товчється сам на однім місці“, бо „Євшан великий фантаст“, тому часто суперечить собі, пере-

плутує такі далекі собі поняття, як поняття тенденційности з реалізмом соціальних мотивів у творах. І правду каже Дорошенко, що Євшан в збірці „Куда ми прийшли” „наговорив багато, але не сказав нічого”.

„Тарас Шевченко“.

Це найбільший обємом і найзріліший твір з усіх творів Євшана виданих окремою книжкою, хоч не одна з праць у журналах пізнішої доби, стоїть значно вище за нього, своєю зрілістю.

Євшан поставив собі тут не аби-яке завдання: освітити творчість Шевченка з боку філософічного і психологічного. Це мабуть одинока студія про Шевченка в тому роді, хоч не можна сказати, що вона дуже вдатна. Євшан не йде в своїй праці утертими шляхами, не торкається майже біографії Шевченка, але розкриває нам найглибше нутро душі поета, ядро його психіки, показує джерела його творчости. Він не розглядає жадного твору Шевченка зокрема, а намагається зловити ту стихію, що родила всі твори Кобзаря. В першій частині цього твору — „Шевченко й ми”, що її, між иншим, Євшан читав як реферат на однім Шевченківськiм святі у Львові, критик наш наче вводить нас у дальші частини свого твору. В цій частині характеристичне для Євшана розуміння традиціоналізму. Він усе був далекий від тої негативної „революційности” молоді, яка негує всю минувшину, традицію, надбання батьків і вірить, що світ починається аж від неї. В цій статті Євшан виразно підкреслює свій традиціоналізм: „Минувшина не є полем, по яким ходять тільки історики та археологи, щоби позбирати останки старовини і сховати до музею — ні, вона все простягає руку над нами, вона безпосередньо входить у наше сучасне життя. Як один з кінцевих елементів, дає йому весь ґрунт, кольорит, патос і напрям”. (Т. Ш. ст. 1).

І все, що ми робимо, трівке, робимо в рамках історичної перспективи. А далі: „На нас мусить мститися брак розуміння своєї минувшини, а ще більше її занехання, невміння й неохота користуватись нею в інтересах теперішнього, сучасного життя”. Як далекі ці слова від сьогоднішньої фразеології ріжних безбатченків, що всяку любов до традиції звуть консерватизмом і всю історію України починають від Маркса, чи Леніна. З дальших частин цього твору мабуть найцікавіший є розділ „Релігія Шевченка”. Євшан не міряє релігійности поета „аршином мертвих богословських догм”, як говорить сам, бо говорити про релігійність Шевченка в якимсь догматичнім, церковнім значінню, на думку критика „це річ зовсім зайва”. Релігія Шевченка, це те, „що було його святая святих”. „Для поета дійсне мистецтво то

релігія“, говорить Євшан (ст. 10), а слова ці також нагадують філософа М. Гійо, який саме в ту пору голосив подібні думки про мистецтво, бачучи в мистецтві і в релігії один спільний момент — тугу за досконалістю, за вічністю¹⁾. Релігія й мистецтво дають людині вище обіднання з ідеалом, якому можна молитись. „Мистець не потребує релігії як догми, приказів, заборон, з цілим її офіційальним катехізмом“²⁾. Для таких первісних, але глибоких натур, як Шевченко, битих горем, мукою життя, заслання, поезія ставала молитвою, розмовою з богом, сповідю.

Одним словом, релігія Шевченка лежить в його ідеалізмі, в його тузі за красою, добром і правдою. Євшан зачисляє Шевченка що до світогляду до тих поетів, яких Жан-Поль називає „жіночими натурами“, які горнутья до свого божища з надмірною любовю, але не мають сил, ні відваги, висловити цю свою любов. Тому то з релігійного світогляду Шевченка ми маємо висловлені тільки фрагменти, а цілий світогляд великого поета залишився для нас тайною.

Багато нового, цікавого й сміливого, оригінального сказав Євшан у цій частині про релігію Шевченка, але вроджений критикові ліризм, настроєвість та чисто інтуїтивний підхід до світогляду поета, перешкодив йому й тут освітити духове життя Шевченка строго науковою, об'єктивною й річевою метою. Недостача конкретности почувається в цьому розділі особливо виразно. Євшан не скріплює ніякими доказами своїх тверджень, не демонструє їх ніякими цитатами, ані конкретними даними фактами, а тільки подає нам імпрізовані свої рефлексії про поета. Не виявив Євшан саме тому й впливів західно-європейських філософічних течій на релігію Шевченка. А що такі впливи були, то річ безсумнівна, як це зрештою доказує др. Дм. Чижевський у своїй праці „Шевченко і Штравс“, з якої довідуємося, що антропоцентричний світогляд нашого поета і його світське толкування Євангелії та Біблії, були у звязку з раціоналістичним духом, який панував тоді серед російських освічених кол, під впливом західно-європейської раціоналістичної філософії та творів Давида Штравса про Ісуса Христа. Євшан, на жаль, поминув і той факт, що Шевченко все-ж таки все життя не визволився і зпід впливів „офіційної релігії“, від православ'я та його догм, як це доказує багацько місць із творів Тараса, особливо його „Дневник“. А про цю сторінку духового життя Шевченка, міг був Євшан сказати багацько.

У другій, а властиво, третій частині твору, Євшан характеризує індивідуальність Шевченка взагалі:

„Хто був великий, той ішов усе у п'їтьмі, був каменований“ — говорить критик про поета. Шевченко, хоч мав по-

¹⁾ „Іррелігійність майбутнього“ М. Гійо.

²⁾ „Тарас Шевченко“ ст. 16.

клонників, „був самотнім, раз-у-раз шукав когось серед шумних, багатолюдних торжищ”. Шевченко ніколи не був злитий душею з приятелями, бо все вірив, „що може від них вийти Юдин поцілуй”. Творчість Шевченка, то сповідь самоти.

Крок за кроком малює Євшан трагедію Шевченка ідеаліста, що вносить у життя безмежну віру в людей і життя і все те губить по дорозі, топить у багні страшної російської дійсності тої доби і вкінці з розпуки зв'язується з мочемордами, щоби в чарці втопити самоту і біль душі. Далі критик боронить Шевченка від закидів різних учених, наче-то Тарас змарнував талант через брак вищої освіти. На думку Євшана Шевченко саме тим цінний, що оберіг себе від впливів російського „вченого“ псевдоклясицизму й офіційного романтизму à la Жуковський. Краса й оригінальність Шевченка саме в його простоті, самостійності і безпосередності, яка була сама собі законом. „Джерелом усякого кодексу артистичного — може бути тільки сам артист“. Шевченко це „титанічна струя чувства“, „кипіння й гураган“ і в тім його краса (ст. 53). А як людина — Шевченко один із тих, що „не можуть позбутись мрії про щасливе людство, тому самі себе прибивають на хрест“. Віддавши цій мрії про щасливе людство всю душу, Шевченко за все життя не знав щасливої хвилини, не знав навіть жіночої любові, родинного тепла, всього того, що мав у житті кожний, навіть жандарм і найгірший мочеморда. „Шевченко міг спостерігати світ тільки серцем, реагувати лиш чуттям“ (ст. 55). Що до світогляду, Шевченко жив безпосередніми настроями і його духового життя, на думку Євшана, ніяк не можна замкнути в якусь систему.

Наприкінці рішає Євшан проблему відносин між Кулішем і Шевченком. Він збиває утертий погляд, наче-б то Куліш був ворогом Шевченка, або суперником. На думку Євшана „ніхто не любив так Шевченка, як Куліш і ніхто так добре не розумів його“ (ст. 85). Куліш був переконаний, що Шевченко поет надто первісний, вибуховий, навіть недбалий, легковажний до себе самого. Тому-то Куліш хотів впливати на поета, „щоби не виходила муза Шевченка між людей розхристана і простоволоса“, але щоб явилась „гарною дівчиною, отецькою дочкою“ (Шевченко і Куліш, ст. 86). Куліш хотів виховати Шевченка на творця культурного, відповідального за слово, бо сам Куліш був людиною вищої освіти і культури, як Тарас. Куліш був добрим генієм Шевченка.

Цілий твір Євшана про Шевченка грішить надміром повторень і непослідовностей. Одна з таких яскравих непослідовностей це та, що Євшан у кількох місцях говорить, що краса й сила Шевченка лежить в його мужицькій, дикій простоті і необузданості, та що „вченість“ Шевченкові могла тільки зашкодити, а при кінці сам признає, що муза Шевченка була розхристана і що Куліш був добрим генієм Тараса

саме тому, що хотів надати його творчості більше вченості, дисципліни й культури.

Таких неконсеквенцій в Євшана є більше.

П Е Р І О Д Ш.

„Шляхи“, „За ситуаціями“ і рукописи.

Далі наступає в творчості Євшана чотирилітня мовчанка, перервана тільки одною статтею в „Шляхах“ 1918 р. з нагоди появи повісти Кобилянської „За ситуаціями“, але й ця одна стаття-рецензія багато значить для вияснення його розвитку й удосконалення його здібностей як критика.

Як видно, Євшан і в армії, підчас війни слідкував за кожним проявом нашої літератури, а сам відбув дуже корисну еволюцію що до методів критики. В рецензії на повість „За ситуаціями“ він майже позбувається давнього патетичного тону у відношенні до творів Кобилянської, а на місце ліризму й суб'єктивності, в нього замітна тенденція до річовості, критицизму й мови фактів. Основним принципом залишається і тут той принцип, який Євшан засвоїв собі ще під впливом і його й Тена: принцип цінування твору зі становища життєвості, в залежності від того, наскільки даний твір збагачує життя, служить життю і наскільки нову естетичну вартість вносить він у скарбницю національної культури, а особливо, якими зв'язками зв'язаний даний твір із оточенням, з часом і расою.

Але що найважливіше — Євшан по чотирьох літах мовчанки, більшу увагу присвячує самій техніці повісти, її будові, так би сказати, теоретичній сторінці прози. Критик-імпресіоніст стає критиком-фахівцем, солідним дослідником творчості, тонким знавцем „секретів поетичної творчості“. В цій рецензії Євшан навіть позбувся безкритичного славослов'я, яким він раніше все грішив супроти творів Кобилянської. Він бачить виразно недостачі твору, брак живої акції, брак строгої конструктивності і ощадності в уживанню мистецьких прийомів. Перший раз від Євшана дісталася Кобилянській терпких кілька слів. Але, на жаль, ця рецензія на повість Кобилянської, то остання друкована праця Євшана в ділянці чисто літературної критики. Рік 1919. примушує його покинути літературну критику, а віддати свій талант публіцистиці.

Та заки перейдемо до публіцистичних праць Євшана, до речі буде в цьому місці звернути увагу на головну недостачу його праць, особливо тих, в яких він предметом своєї критики вибирає віршовану поезію. Євшан у відношенні до поезії послугується головню естетичним принципом критики, або, як він називає, „артистичним принципом“. Але в той самий час, ми ані в одній його статті про поезію, ані в рецензії не помічаємо, щоб він звернув увагу на те, що є самою

душею поезії, себ-то техніка самого вірша, формальний бік поетичної творчості. Ми не можемо сьогодні ствердити, чи Євшан знав і розумів поетику, ми знаємо тільки, що він любив і цінив поезію та відчував її красу більш інтуїтивно, ніж судив об'єктивно, як фахівець-теоретик.

Про віршовану поезію Євшан часто говорить лише як читач, що висловлює своє загальне враження з прочитаного твору, не аналізуючи будови вірша, не зясовуючи його образів, символів і всіх секретів структури. Натомість про прозу він говорить все більше фахово, з тонким розумінням теорії прози. Рецензія на „За ситуаціями” це остання друкowana праця Євшана, як критика, але перед мною лежить недрукований щоденник з літ його служби в австрійській армії 1914-1918. В цьому щоденнику Федюшка записував головню свої враження з прочитаних книжок. Явище характеристичне для письменника: в цілому світі кривава війна, Європа, як на вулькані, а критик пише в щоденнику не про події на полях бою, чи про свої враження з офіцерського життя, а про книжки.

Тому, що цей щоденник є надзвичайно цінним матеріалом, який характеризує нашого критика взагалі, а зокрема кидає цікаве світло на його душевні інтереси в добу війни, та вказує нам лінію духового розвитку критика-офіцера, ми дамо тут короткий перегляд цього цікавого щоденника.

Для нас найцікавіші замітки Євшана з 15. VIII. 1918, писані у Відні після прочитання творів Драгоманова: „Чудацькі Думки”, „Листи на Наддніпрянську Україну” й „Старі хартії вольности”. „Щось зворушаюче будиться в душі, (стоїть в щоденнику), коли читаєш українську книжку, по так довгим часі. Колись, як переважна частина молодіжи, й я подивляв його (Драгоманова). Прийшов пізніше час, коли твердий, без жалю твердий, Драгоманов був ворогом моєї естетичної „Культури”, того, що я проповідував. Я не міг переварити його матеріялізму”. Євшан намагається розгадати психологію Драгоманова, і приходять до таких висновків: „Грунт діяльності Драгоманова, його світогляду, думок та ідей, це глибока резигнація, Драгоманов „се людини до ґрунту душі зрезигнована” і то аж до „розпуки”. Драгоманов це рідкий тип крайнього „атеїста, а навіть нігіліста”. Його духовий організм комплетно вільний від усякого забобону, від усякої сліпої віри, від усякої ілюзії: життя, історичний процес не має у собі ніякої логіки, ніяких „начал”, ніякої провідної ідеї, місії. Нічого нема, є тільки одна логіка, інтелект, людська думка вільна від усього. „Драгоманів тому ідеальний полеміст; найкращий, якого я знаю”. Далі Євшан розкриває суперечности в душі „сфінкса”: „Драгоманов заїлий космополіт, а оплювавши всі українські національні святощі, оплювавши український прапор, агітував ціле життя, у всій Європі за Україну”.

Таких суперечностей у душі Драгоманова Євшан розкриває більшу кількість, а далі виявляє свій погляд на радикальний рух у Галичині, заініційований Драгомановим: український радикальний рух у Галичині такий пустий, такий малпачий, такий нонсенс і заперечення того всього, що говорив і хотів Драгоманов. І не дивно, що Павлик став типом радикального клерикала, рабіном, мертвою маскою. Радикалізм Драгоманова мусить бути відкритий, увільнений від партійного кадила і смроду. Драгоманов це сфінкс, психологічна загадка, яку треба розв'язати. „Дай мені Боже силу змалювати колись образ тої людини; може більше і ясніше тоді скажу, як тепер чую”.

З цих слів видно, що він збирався писати колись більшу студію про Драгоманова. Коли-б цей плян був здійснений, ми були-б виразніше знали політичний світогляд Євшана і його відношення до Драгоманівського соціалізму, але й ці короткі записки є незбитим доказом, що вважати Євшана послідовником Драгоманова — рішуче неможливо.

Прочитавши Михайла Грушевського „Ярослава Осмисла” і „Хмельницький в Переяславі”, Євшан у своїм щоденнику записує свої вражіння, які є справжнім пеаном Грушевському. „Всякі обставини — пише критик — він вмів використати для праці. Ніколи він нічого поза працею не бачив і нічого більше не шукав. Ніхто ніколи не міг збити його з ніг, випровадити його з рівноваги, зробити нездібним до праці”.

На закінчення своїх заміток про Грушевського, Євшан висловлює свій подив до українського історика, який підчас війни, висланий у Сибірськ і Казань, переслідуваний російською владою, не зламався, а найшов силу працювати на заслання, над збогаченням української культури.

Із інших заміток у щоденнику Євшана, деяку вагу мають замітки про твори Жеромського, які свідчать, що з усіх польських письменників він найбільше цинив саме Жеромського. Твори Жеромського Євшан ставить вище, ніж твори Сенкевича, якого трильогія писана „dla pokrzepienia serc“, як говорить Євшан далі, а навіть вище, ніж „Anelli“ Словацького й „Kordian“, які осуджує критик за містицизм і романтику.

Євшан зазначає, що крім Жеромського любить він ще ось яких письменників: Чехова, Якобзена й Банга, Кнута Гамсуна й Бернсона. Прочитавши Кобилянської „За ситуаціями“, Євшан містить у „Шляхах“ рецензію, про яку ми згадували, а в щоденнику записує свої вражіння чисто інтимного характеру:

„Як колись вистарчало мені почуття, що живу в спільноті з вищими духами української літератури, і робило мене сильним, так і тепер воно мені вистане, аби мені утри-

матись на моїй висоті. „Молодечої горячки я давно позбувся і хоч до рівноваги не дійшов, то свою дорогу знаю.

І я маю числитись лише з моїм сумлінням, починаючи на ново свою давню працю. Нехай тепер, коли для української творчої думки отвором стоять всі шляхи, нехай всі стануть проти мене і назвуть обскурантом, що не числиться і не хоче йти з „духом“ нового часу, мене вони не перестрашать, ані не зведуть з дороги. Я знаю, де життя, де жива, а де мертва струя. Мертвих треба буде чим скорше поховати, аби поганий воздух не затроїв віддиху живим, — а тоді з живими буду шукати „папоротнього цвіту“, живої води для української творчої думки, так мені, Боже, поможи, амінь!

Про Кобилянської повість стаття написана і відіслана. Нехай діється, що хоче, нехай люде думають, що хочуть, — навіть як-би сама достойна пані була ображена моїми словами, — я знаю, що писав по можности в згоді зі своїм сумлінням. А воно мені каже, що Кобилянська не належить до мертвих, а до живих, воно каже мені упадати на коліна перед її шляхотними задумами.

І тому, що її почитаю, маю право говорити ту правду, яку мені диктує сумління“.

Євшан публіцист.

На фронті йшла боротьба. В запілля анархія, розпучливе шукання виходу з зачарованого кола. Горстка героїчних одиниць кидається з завзяттям до праці, щоб опанувати хаос, zorganizувати масу. І ось у такій атмосфері, в атмосфері великих надій і в прочуттю можливої катастрофи, озивається що дня на сторінках преси міцний, мужеський голос Євшана, одного з тих нечисленних, що не тратили надії, ані віри в перемогу, а пробували з хаосу творити світ.

Очевидно в тих умовах не мав Євшан часу на основні соціологічні трактати. Його статті це лише моментальні реакції на щоденні події революції. Євшан старається передусім зміцнити національний організм, збільшити його силу відпорности супроти ворога, й тому звертає увагу більше на хиби українського суспільства, ніж чужого. В статті „Серце України“ Євшан бисто показує, де лежить головна небезпека. Ця небезпека — то недостача „національного серця“, брак центру, що об'єднував би всі вени національного організму.

„Дотепер ми Українцями лиш інстинктом, а не свідомістю“, стверджує він з сумом і закликає нарід визволитися

з сепаратистичного партикуляризму та стати — Українцями на ділі, не лише на словах.

В статті „Українські кордони“ атакує Євшан галицький уряд за його партикуляризм. Бо є все ще два уряди, дві політики, два горожанства. Люде добрі, чи то не казка? І сміливо кидає Євшан рукавичку галицьким сепаратистам.

В дальших статтях Євшан бореться „з партійною пошестю“, з демагогією, а на то місце ставить „ідеал державної думки і патріотизму“.

Проте деякі статті Євшана доказують, що й він не був вільний від партійно-радикальних пересудів, від впливів тодішніх демагогів. Це була доба, коли тільки сильна одиниця могла сконцентрувати розпорошену народню масу й спасти батьківщину від упадку. Тому повелася диктатура, замість балакучої й безрадної „Національної Ради“.

Тимчасом Євшан, під впливом соціалістичних партій, різко поборює диктатуру в ім'я парламентаризму й закликає народ „не дати розвинутиись насильній владі брата над братом“, бо вся традиція українська — „демократія“.

Євшан був за молодий, щоби зрозуміти, що в критичних ситуаціях навіть демократія може бути врятована лише диктатурою.

В статті „Безплатні пасажири“ Євшан поборює пасивність, брак почуття обов'язку в народі і порівнює українську націю з тими безплатними пасажирами, що хотіли-б доїхати до державности, але чужим коштом, без праці й боротьби: „Держава не свято, а праця, дрібна, анонімна, буденна“, говорить Євшан, тому осуджує тих, що вміють бути патріотами лише на вічах, зборах і на концертах. „Замість свят, парад і маніфестацій, давайте тиху працю“, — каже Федюшка.

В тривожний дзвін бє Євшан у статті „Фронт, чи запілля“, відповідаючи на полемічні замітки Карла Коберського, яких темою було пекуче питання: що важніше? фронт, чи запілля?

Євшан доказує, що сила і боездатність війська на фронті залежить від сили й організованости запілля.

Наскільки перевищував Євшан своїх сучасників і в розумінню суспільно-політичних справ, про це говорить ось який факт: він був одним із тих нечисленних, просто виїмкових Українців у Галичині, що підставою всякої політичної акції вважали лише власну національну силу, не орієнтації, не надії на вселюдську справедливість Союзу Народів, чи інших чинників.

Ті самі, національні кличі проповідує Євшан у довгій статті, розкиненій в кількох числах „Народу“, під заголовком: „Національна культура, як підстава державности“. То-

ді, як зі Сходу котилася каламутна хвиля червоного інтер-націоналізму і ворожнечі до національних цінностей, Євшан не захитався серед розбурханого моря. „Досі ми думали у всяких категоріях, лише не в національних. Ми були сла-вянофілами, народниками, соціялістами, але не Українцями”. Тому наша історія вся входить в історію чужих народів. Доки ми не матимемо національної культури, доти будемо погноєм для чужих. „Культура, то творення своїх питомих життєвих форм, це організування, плекання одної, спільної всім колективної волі”.

Дня 24. мая появилася перша частина Євшанової статті „Про національне виховання”. Стаття ця тоді осталася не за-кінченою. За пару днів Євшан опинився за Збручем.

Докінчення статті „Національне виховання“ появилася аж 1920. року в 2. числі „Життя і Мистецтво” у Львові. Вона ярко характеризує Євшана як націоналіста і заперечує ходячі фрази соціялістів, мовляв, Євшан думав категоріями інтернаціонального соціялізму та пригтовляв переворот про-ти національного уряду.

Ось що пише Євшан у згаданій статті: „Нема ніякого загального виховання національного, яке могло-б в однако-вій мірі заспокоїти всі національні типи і характери, не за-трачуючи їх духової рівноваги, та не нищучи їх індиві-дуальности. Всяке виховання сходить на виховання націо-нальне. Усвідомлення історичної ролі нації, це головне за-вдання національного виховання. Друге важне завдання — свідомий культ національних цінностей і горожанська сві-домість українського громадянина”.

„Великі роковини України“.

Перед нами останній твір Євшана, себ-то його промова виголошена 1. листопада 1919. р. у Винниці, видана друком аж по смерті Євшана.

„Великі роковини України“ своєю красою, силою пато-су — найвища точка його публіцистичної творчости. Щось майже пророче віє від тих слів українського старшини, слів звернених до війська революційного, в найтяжчу добу нашої боротьби.

Кожна думка, кожне слово, зроджені зі страшної дій-ности „чотирикутника смерті”, наче схоплені з уст, вирва-ні з сердець тих тисячів стрільців, що гинули тоді від куль у бою з Москвою і від тифу в лічницях.

„Ми можемо зробити тільки одно: посвятити себе до останку. Для себе життя ми вже не устроїмо. Мусимо ду-мати тільки про життя будучих поколінь.

„Маємо зогнити, щоби могли вирости буйніші парости

українського життя... Хіба це не почесна роля"? „Це нічого, що одному, другому, сотому не стане сил і він впаде на шляху. З його трупа вже виростає нова сила“.

Так починається промова. Євшан малює трагедію У.Г.А. і ті умови, в яких вона боролася далі проти червоної і білої Москви „серед найгірших злиднів, яких не переживала мабуть жадна армія в світі“. Але дух промови далекий від песимізму і безнадії. „Тепер ми виростаємо на Українців! Тут ми на чистилищі. Тут терпіння очищує душу, характер... Перековуємо себе у справжню націю..., щоби знов побачити рідну вільну батьківщину і привитати її з такою радістю, як колись Греки, під проводом Ксенофонта, витали рідне море“. „Ціле наше життя мусить бути концентроване на одній ідеї — ідеї національного відродження. Одно остається нам до збереження, то наша честь. Вийти з пасивности, навчитись не лиш любити, але й ненавидіти! Хто не вміє ненавидіти, той не вміє любити!“

Так сказав Федюшка у згаданій промові.

Цей справжній нащадок Греків із армії Ксенофонта не побачив більше рідного моря.

В офіційнім виданню промови Євшана, у Відні 1920. р., вірно оцінено цей твір: „Це, що Він (Євшан) висловив у цій книжечці, являється немов висловом думки цілого покоління галицької молоді, що погинула на землях Великої України за її державність“.

Цими словами я й кінчу огляд літературної діяльності Миколи Федюшки. Хоч можливо і не всі основні риси його духового обличчя вдалося мені охопити в цьому огляді його творчости, то все-ж і на тлі сказаного зарисовується сильветка Миколи Федюшки, як критика і громадянина.

Переглянувши його творчість ми бачимо, що в особі Євшана — ми стратили борця за „вищу естетику й культуру“, за вищі й кращі форми життя нашого народу. стратили громадянина зі здоровим, оптимістичним, волевым світоглядом і лицарським характером.

Мої особисті спогади про Євшана.

Містечко Войнилів, де родився М. Федюшка, віддалене від мого рідного села тільки 2 км. Але хоч у Войниліві скінчив я народню школу і бував майже що дня, то до 1913. року мені ані в думку не прийшло, що в цім містечку родився і живе той талановитий критик, якого рецензії читав я як ученик із великим заінтересуванням.

Справа в тому, що Федюшку знав я здалека ще як молодого гімназиста, так, як і його цілу родину, але не знав, що Федюшка це Євшан. А в тім, Микола Федюшка був значно

старший від мене, а в додатку він вже як гімназист жив більше самотно, держався від інших учнів здалека, багато з його товаришів чомусь ставилися до нього неприхильно і для мене він був якоюсь загадкою, тайною.

Аж підчас вакацій 1913. р. несподівано до мого дому прийшов Микола Федюшка з професором Роздольським зі Львова і моїм учителем Іваном Самотовкою. Учитель пояснив мені, що „ті пани прийшли до вашої мами записувати народні пісні, бо в селі всі говорять, що найбільше народних пісень знає Іосифиха Бабійка”. І цілий день в моїй хаті було мов на весіллю. Моя мати з сусідками співали пісні, від історичних почавши аж до сороміцьких весільних, а Микола Федюшка і Роздольський записували ці пісні, або ловили на фонограф. Федюшка частував співачок горілкою, баби раділи як діти, що фонограф, записавши їх пісні, зараз же грає ту співанку „так само, ніби Іосифиха Бабій”. Але поведінка Федюшки дивувала мене: серед реготу, співів і крику бабського, він ані разу не всміхнувся, курих папіроску за папіроскою, куб малу борідку і мовчав.

— Чому той Федюшка такий гордий і непривітливий. Вліз у мою хату і словом до мене не озветься? — шепнув я вчителеві.

— Не дивуйся! Письменники всі чудаки — відповів Самотовка.

— А хіба Федюшка письменник?

— Ти не знаєш? Це-ж Євшан, критик, якого твори ти все читаєш у журналах.

На мене наче грім вдарив: Як? Євшан то Федюшка? Щось доброго могло народитись у Войнилові? Ось цей Федюшка, котрого я не раз бачив босого, із „вудкою” на ріці, це Євшан? — — —

Коли вибухла світова війна, то в перших місяцях моя дорога й Євшанова міцно розійшлися: я вступив добровольцем до Стрільців, а Євшан опинився в 9. полку австрійської піхоти. Але при частинній ліквідації Січових Стрільців австрійською владою в Стрию мене усунено з рядів стрілецтва і 1915. р. я опинився у тім самім австрійським полку, де був Євшан. Було то в Керменді, на Мадярщині.

Застав я тут Федюшку в ролі кадета. Я був новобранцем і на власній шкурі мені довелось відчутти, що він, як командант, був не менше строгий, як критик.

Не раз я добре задихався, бігаючи на наказ Федюшки „Laufschritt” або кладучися „Nieder! Auf!” — по десять разів. Але підчас спочинку кадет Федюшка ставав лагідним, добродушним, ми часто сідали над річку Рабу, він згадував свій побут у моїй хаті, мамині пісні і тоді то я перший раз признався йому, що „і я пишу вірші”.

Федюшка тільки махнув рукою:

— Покинь це дурне діло! Поетів і так забагато! —

Я полюбив Федюшку, як брата. Чужина і гірка вояцька доля примушували мене шукати в нім когось рідного, близького, але ріжниця віку, освіти і військового степеня — все це так ділило нас, що ми всеж осталися далекими. З часом він опинився на фронті, я виїхав до Галичини і він зовсім забув мене. Аж 1916. року, коли Федюшка вернув до кадри 9. полку, ми знову стрінулися в кімнаті хорунжого Тимкова, земляка Федюшки. Після фронтових переживань в Альпах, після поранення в бою, Федюшка був ще більше замкнений, неприступний, нервовий і саркастичний. Його іронія мене відштовхувала, я говорив з ним мало, але з його розмови видно було, що на фронті він багато терпів і пережив та зламався духом. Через посередництво Тимкова я діставав часом Федюшці книжки, журнали. Тоді він і прочитав мої перші вірші і віддав їх мені зі словами: „Може з тебе будуть люде, але як не будеш у віршах плакати, як баба. Ти-ж вояк!“ —

Я не розумів, як можна бути поетом і не плакати в віршах? Серед моря військового бруду, солдатського звірства і дикої атмосфери казарми в особі Федюшки я бачив одну людину, вищу над пересічні типи офіцерів, яких я ненавидів.

І що ранку, машеруючи на вправи, я шукав зором дорогої постаті — лейтнанта Федюшку. Багато офіцерів не любило Федюшки: він же самотний з них не п'янував, не волочився в Перемишлі за жінками, а кожную вільну хвилину хотів бути сам — з книжками.

Нераз, ідучи до с. Вовчинець, я стрічав Федюшку з книжкою в руці. Жив самотно, замкнено, був для всіх тайною, „чудаком“. Одного дня мене військові власті замкнули до арешту за те, що ведучи чету на вправи, я читав по дорозі „Wie ich es sehe“ Альтенберга, а чета розбігалась по коріннях за дівчатами, користаючи з моєї любови до літератури і байдужности до війська. Тоді Федюшка попросив мого команданта сотні, щоб той дарував мені кару, що й сталося.

За весь час мого побуту в Італії я не стрічав Федюшки, але коли я опинився на італійським фронті другий раз, то в місті Удіне знав я багато вояків, які були з Федюшкою в боях 1916. року. Всі вони хвалили Федюшку, як доброго, хороброго офіцера.

Коли я в половині листопада 1918. р. вернув з Італії додому, доля зблизила мене знов із Федюшкою. Він був хорий на недугу нирок і мусів повнити обовязки команданта міста у Войнилові, а я, вернувши з Італії після запалення легенів, був також хвилево звільнений від фронтової служби.

Євшан був таким строгим командантом, що арештував

і висилав на фронт навіть членів своєї родини, замикав у тюрмі підозрілих, хочби то були давні його, чи мої приятелі, що більше: раз дав наказ арештувати мене за те, що я після дев'ятої години ішов уночі вулицею, не зважаючи на заборону виходити після дев'ятої. — Я вас навчу слухати і шанувати накази влади! — говорив він.

Строгість Федюшки так не подобалася місцевому населенню, що деякі дезертири грозили, що застрілять його вночі.

Коли одного дня Євшан вислав мене з відділом міліції ловити дезертирів у селі Перекоси, а я не зловив ані одного, він довгий час не хотів говорити зі мною; був лютий.

Раз у неділю Федюшка промовляв на вічу в моїм селі: щиро, просто, без патосу.

Пізнім вечером відвозив я Федюшку санками до Войнилова; санки загнались і перевернули нас у рів: було весело, але Федюшка скаржився тоді, що хорий, що коле його в спині, нирки болять.

Раз стався скандал: в домі вчительки Марушки Дурбаківної, де бував часто Федюшка, спитали ми його: „Як думаєте, пане поручнику, будемо мати державу, чи ні?”

Федюшка схопився з крісла, зареготався цинічно і з його уст впало грубе, лайливе слово на адресу українського народу. Слова того повторити тут не можемо.

Видужавши трохи, Федюшка виїхав до Станиславова — а я опинився на фронті, стратив зв'язок із ним. На польським фронті, у моїй сотні був також деякий час близький свояк М. Федюшки 17-літній стрілець Павлусь Дурбак, яким я довгий час опікувався. Цей хлопчина підчас переходу за Збруч загубився від мене й опинився під опікою М. Євшана, та був наочним свідком його смерті. Цей Павлусь Дурбак, стрінувшись зі мною в 1920. р., подав мені відомости про останні дні життя й про смерть Федюшки. При самій смерті Євшана я не був присутній, бо не бажав йти в армію Денікіна з Галичанами, я залишився при корпусі С. С. аж до їх ліквідації. По ліквідації С. С. вернувши до Галицької Армії, я з наказу своєї команди їхав з Проскурова до Одеси і на станції Жмеринка довідався від земляка з Войнилова, четаря Гната Белея, що М. Федюшка помер перед кількома тижнями.

Я засумував, наче-б мені помер рідний брат, і постановив відвідати могилу Євшана. Але занедужавши в Одесі на тиф, я не міг виконати свого пляну зараз.

В квітні 1920. р. за більшовицької влади, я, як старшина Галицької Армії, висланий був у квітні на фронт. Ідучи на фронт, я спинився у Винниці, щоб бачити могилу Євшана. Між тисячами стрілецьких могил я найшов і могилу поручника Федюшки. Скромний надпис був так стертий снігом

в зимі, що я ледви прочитав. Я поправив надпис на хресті, найшов якісь дикі квіти й посадив їх на гробі. Недалеко працювали стрільці гробокопателі.

— Ви знали Федюшку? спитав мене один.

— Знав. —

— Добрий був чоловік! твердий, як сталь, а добрий, як брат. Ось цею лопатою я викопав йому гроб.

Я позичив у гробокопателів лопату, поправив Євшанові гроб, який вже був сильно запався.

Глухо гуділи гармати; а я мав завтра бути в бою. Ми були „большевики” і мали боротись проти Польщі і армії У. Н. Р.

Роздумуючи над могилою М. Федюшки, я згадав усі хвили, коли я стрічав його: Войнилів, Керменд, Журавиця... Я порішив колись написати книжку про Євшана... І ось так зродився теперішній мій твір. Тогож дня я виїхав на фронт через Летиців і Літин. Прощаючися з могилою Євшана, я написав вірш, яким і кінчу отсю скромну працю, мій скромний пам'ятник дорогому Землякові:

На могилі Миколи Євшана.

І як-же я розкажу біль свій нині —?
Тебе нема, Тебе нема між нами.
Ось сонце вже ласкавими устами
Цілує гроб твій тут над Богом синім.
В житті Ти був самотним, самотним,
Хто творить, той самотний що хвилини.
Аж тут, аж тут заснув ти сном глибоким.
Не сам, в гурті стрілецької дружини.
Не встанеш ти, та вічно буде жити
Велика тінь праправнука Бояна,
Що не лише вмів словом люд будити,
Але з мечем в руці упав як воїн в ранах!

1907.

1. П. Карманський: „На розсвітті“ ч. 2.

1908.

1. Козаччина в українській поезії. „Бжолла“ — ч. 3, ст. 15-17, ч. 5, ст. 15-17, ч. 6, ст. 16-17, ч. 7-8 ст. 12-15.
2. Лісове озеро. Казка. *ibid.* ч. 9-10, ст. 17-19.

Р е ц е н з і і.

1. Фр. Козловський — Сердечні струни, 1907, *ibid.* ч. 6, ст. 17-19.
2. М. Чернявський — Князь Сарматії, *ibid.* ч. 7-8, ст. 25-28.
3. С. Твердохліб — В свічаді плеса, 1908, *ibid.* ч. 7-8, ст. 28-29.
4. М. Яцків — Чорні крила, 1908, *ibid.* ч. 9-10, ст. 28-9.
5. Ф. Мисько — В задумі, 1908, *ibid.* ч. 9-10, ст. 29-30.
6. Вас. Михайленко — Мольові звуки, 1907, „Літ. Наук. Вістник“ Т. 41, ст. 235-37.

1909.

1. Пісня про Мойсея. Студія над твором І. Франка — „Будучність“ ч. 1, ст. 8-10, ч. 2, ст. 24-27.
2. Мих. Драгоманів як літературний критик. *ibid.* ч. 3, ст. 40-43, ч. 4, ст. 60-61.
3. Діти батькам, Відповідь М. Лозииському, *ibid.* ч. 5, ст. 79-80.
4. Дві душі у Гоголя. „Будуччина“ Том II, ч. 1, ст. 29-35.
5. Дещо про українське письменство в Галичині за 1908. р. „У. Хата“ ч. 2, ст. 82-87.
6. Михайло Яцків. Літературна характеристики, *ibid.* № 3-4, ст. 157-165.
7. Василь Пачовський. Спроба характеристика, *ibid.* № 6, ст. 306-314.
8. Богдан Лепкий. Елемент його творчости, *ibid.* № 7-8, ст. 396-403.
9. Ольга Кобилянська. *ibid.* № 9, ст. 473-481. (Передруковано в „Буковині“).
10. Петро Карманський. (З нагоди нової збірки творів). „Літ. Наук. Вістник“ Т. 46, ст. 537-43.
11. З нагоди останньої збірки поезій А. Кримсько-го. *ibid.* т. 48, ст. 570-76.
12. І. Котляревський. „Пошана“. Збірник Харківського Істор.-філ. Общ. т. XVIII.

Р е ц е н з і і.

1. Спир. Черкасенко. Хвилини, 1909. „Будучність“ ч. 1, ст. 15-16.
2. А. Крушельницький. Літературно-критичні нариси. *ibid.* ч. 2, ст. 31-32.
3. Василь Шурат. Вибір пісень, 1909. *ibid.* ч. 3, ст. 46-47.
4. „Українська Муза“. Олекси Коваленка, антолог. *ibid.* ч. 4. ст. 63-64.
5. 1868-1908. Січ. Альманах в 40 л. рок. засн. С у Відні. *ibid.* ч. 6-7, ст. 110-111.
6. Фр. Коковський. Настрої, 1909. „Будуччина“. т. II. ч. 1, ст. 57-58.
13. Фрідріх Геббель (передмова до перекладу „Юдити“, 1909. ст. 3-10).

1910.

1. Микола Чернявський, проба характеристики. „Літ. Наук. Вістник“, т. 50, ст. 259-61.
2. Новини нашої літератури (збірки Тимочко-Миськевича. *ibid.* т. 52, ст. 135-141.
3. Редіард Кіплінг. *ibid.* т. 52, ст. 283-88.
4. Лев Толстой. 1828-1910. *ibid.* т. 52. ст. 46-9-472.
5. Проблеми творчости. „Укр. Хата“. ст. 24-31.
6. На літературні теми. *ibid.* ст. 118-123.
7. Релігія Шевченка. *ibid.* ст. 249-255.

8. Новини нашої літератури (Лепкий-Література). *ibid.* ст. 332-34.
9. Леся Українка. *ibid.* ст. 372-380.
10. Поетична творчість Івана Франка. *ibid.* ст. 458-65.
11. Червоні маки. (Олеся по дорозі в казку). *ibid.* ст. 546-49.
12. Дві поезії. (Antologia poetów ukr. Твердохліба) *ibid.* ст. 750-58.
13. Василь Стефаник. („Під прапором мистецтва“. Київ 1910.)
14. Б. Грінченко і характер його творчости. „Діло“ ч. 99-101.
15. Естетична культура. „Молода Україна“.
16. Заклик минулого. 1910, I. *ibid.* 4-5.
17. На літер. теми, *ibid.* 6-7 (з „Укр. Х.“ 1910, кн. 2).
18. Шевченко і Куліш. *ibid.* III.

Р е ц е н з і ї.

1. Учительський альманах за 1910 рік. Коломия 1910. „Літ. Наук. Вістник“ т. 49, ст. 476-78.
2. М. Голубець — фрагменти, 1910. *ibid.* т. 49, ст. 694-95.
3. О. Грицай — утеча Олекси Перхупа, Краків 1910. *ibid.* т. 50, ст. 202-203.
4. М. Гаврилко. На румовищах. *ibid.* т. 50, ст. 413-14.
5. Б. Грінченко. Брат на брата. Опов. *ibid.* т. 50, ст. 596-97.
6. Микита Шаповал. Сні віри, 1908. *ibid.* т. 51, ст. 185-86.
7. А. Kruszelnyckuj. Szkice z ukr. liter. współczesnej. *ibid.* т. 51, ст. 379-80.
8. Весільна ніч 1910. *ibid.* т. 52, ст. 201-202.
9. Юр. Будяк. Буруни. Київ 1910. *ibid.* т. 52, ст. 426-27.
10. Мел. Кічура. Без керми. Строфи, 1910. *ibid.* т. 52, ст. 637-40.
11. Ю. Кміт. В затінку й на сонці. 1910 „У Хата“ ст. 412-13.
12. М. Л. Кропивницький. Вуси. Комедія в 2 д. *ibid.* ст. 574-75.
13. Ол. Коваленко. Золотий засів. 1910. *ibid.* ст. 638.
14. Осип Шпитко. Осінні квіти. 1910. *ibid.* ст. 762-63.

1911.

1. Микола Ленав 1850-1910. „Літ. Наук. Вістник.“ т. 53, ст. 88-98.
2. Українська література в 1910. році. *ibid.* т. 53, ст. 350-359.
3. Суспільний і артистичний елемент в творчости. *ibid.* т. 53, ст. 547-55.
4. Фрідріх Шпільгаген. 1829-1911. *ibid.* т. 54, ст. 123-127.
5. Грицько Чупринка. *ibid.* т. 54, ст. 444-56.
6. Марія Конопнічка. „ т. 55, ст. 40-51.
7. Юрій Федькович в світлі нових матеріалів. *ibid.* т. 55, ст. 279-90.
8. Мароканська справа. *ibid.* т. 55, ст. 425-81.
9. Свято Маркіяна Шашкевича. *ibid.* т. 56, ст. 293-206.
10. Герман Банг артист і чоловік психологічна студія *ibid.* т. 56, ст. 413-429.
11. По парламентарній кризі в Англії. *ibid.* т. 56, ст. 172-78.
12. Тріполіс. *ibid.* т. 56, ст. 370-79.
13. Китайська революція. *ibid.* т. 56, ст. 602-609.
14. Боротьба генерацій і українська література, „Укр. Хата“ ст. 30-49.
15. Тарас Шевченко *ibid.* ст. 72-90, 154-63, 231-39, 312-328. 318-328.
16. Елегантні жести західно-європейської школи. *ibid.* ст. 256-61.
17. Трагедія козацької України „Сонце руїни“ *ibid.* ст. 339-43.

18. Стефан Ковалів. *ibid.* ст. 364-69.
19. „Лицар темної ночі“. *ibid.* ст. 468-75.
20. Добролюбов і його критична школа. Ювілейний шкіц. *ibid.* ст. 550-65.
21. Передмова до „Утопія і дійсність“ А. Товкачевського. Київ 1911.
22. Nejnovější ukrajinská literatura. „Slovansky Prehled“. Praha, ст. 75-78, 116-119.

Рецензії.

1. Якуб Колас. Пісні псалми. Вільно 1910. ЛНВ. т. 53, ст. 230-31.
2. Б. Лепкий. Кидаю слова. Чернівці 1911. *ibid.* т. 53, ст. 647-48.
3. М. Голубець. Бувають хвилі. 1911. *ibid.* т. 54, ст. 537.
4. о. Неприцький. Грановський. Пелюстки надій. *ibid.* т. 55, ст. 249-50.
5. Гнат Хоткевич. Камінна душа. Повість, 1911. *ibid.* т. 55, ст. 438-441.
6. Julia Virginia. Ausgewählte Gedichte von Taras Schevtschenko. Xenien-Verlag 1911. *ibid.* т. 56, ст. 183-84.
7. Г. Чупринка. Білий гарт. Київ 1911. *ibid.* т. 56, ст. 383-84.
8. Я. Ярема. М. Шашкевич як лірик-поет. *ibid.* т. 56, ст. 611.
9. Леся Українка. Твори. т. I. Київ 1911. *ibid.* т. 56, ст. 611-14.
10. М. Рильський. На білих островах. Київ 1911. У. Хата. ст. 133-134.
11. Мстислав Рус. З рідного краю. *ibid.* ст. 196-97.
12. Е. Кузьминъ. Т. Г. Шевченко. Исскуство. 1911. „Записки Н. Т. ім. Шевченка“. т. 104, ст. 206.

1912.

1. Здобутки укр. літератури за 1911. рік. „Літ. Наук. Вістник“. т. 57, ст. 103-109.
2. Богдан Залеский і Україна. *ibid.* т. 57, ст. 262-69.
3. Гайнріх фон Кляйстінімецька література *ibid.* т. 57, ст. 554-63.
4. Епільог мароканської справи. *ibid.* т. 57, ст. 192-97.
5. Справа перська і англійсько-російське зближення. *ibid.* т. 57, ст. 378-83.
6. О китайську республіку. *ibid.* т. 57, ст. 576-80.
7. Столітній ювілей Зигм. Красінського. *ibid.* т. 58, ст. 315-324.
8. Болеслав Прус. Некрольог. *ibid.* т. 59, ст. 93-96.
9. Жан Жак Руссо. 1712-1912. *ibid.* т. 59, ст. 327-32.
10. Ярослав Врхліцкі. 1853-1912. *ibid.* т. 60, ст. 152-156.
11. Григорій Цеглинський. *ibid.* т. 60, ст. 338-343.
12. Сучасна польська література і її вплив на папу. *ibid.* т. 60, ст. 526-534.
14. Угорська криза і комісарят в Хорватії. *ibid.* т. 60, ст. 181-86.
15. Плач над упадком літератури. У. Хата. ст. 27-33.
16. Утеча Габріеля Шілінга. *ibid.* ст. 266-71.
17. М. Яцків. Adagio consolante. 1912. *ibid.* ст. 435-39.
18. В. Винниченко. На в'єсахъ жызни. Роман. *ibid.* ст. 550-53.
19. Поезія Грицька Чупринки. *ibid.* ст. 636-40.
20. Західний погляд на східну Європу. (K. Dichterich. Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt 1911). „Записки“ НТ ім. Ш. т. 111, ст. 160-168.

Рецензії.

1. Ол. Коваленко. Срібні роси. Спів солов'я. ЛНВ. т. 57, ст. 205-207
2. Дм. Николишин. Розладде. Драма в 4 акт. *ibid.* т. 57, ст. 392-94.

3. Володимир Б. Латачки. Оповідання. *ibid.* т. 58, ст. 394-95.
4. Яким Ярема. Мойсей. Критична студія. *ibid.* т. 58, ст. 395-96.
5. Michajlo Jackiw. Nuchim a jina proza. Prel. v. Burian. — Horcić-ne zřno. Prel. K. Handzel. Praha 1911. *ibid.* т. 59, ст. 233-34.
6. В. Суйрановський. Легенді віків. Драма в 4 діях. К. Светля. З наших боїв і змагань. 1912. *ibid.* т. 59, ст. 390-91.
7. М. Оришин. Тяжка заповідь. Львів 1912. *ibid.* т. 60, ст. 189.
8. T. Schewtschenko. Der Künstler. übers. A. Seebieb. Xenien-Verlag. 1912. *ibid.* т. 60, ст. 395.
9. І. Франко-Мойсей. Поема 2 вид. 1912. *ibid.* т. 60, ст. 589-90.
10. Д-р Трнски. О Русији и Русима. Београд 1912. *ibid.* т. 60, ст. 591-92.
11. В. Винниченко. Дочка жандарма. Песа на 2 дії. У. Хата ст. 76-77.
12. А. Луначарський. Великий народний поет. *ibid.* ст. 479-80.
13. Tableau українського критика. (Грицай). *ibid.* ст. 580-82.
14. С. Черкасенко. Земля. Драма в 4 діях. *ibid.* ст. 685.
15. Fr. Rawita-Gawroński. Włodzimierz Antonowicz. Lwów 1912. „Записки” т. 109, ст. 185-87.
16. М. Грушевський. Ілюстрована історія України. *ibid.* т. 116, ст. 221-22.
17. М. Н. Розановъ. Ж. Ж. Руссо и лит. движение конца 18 м. начала 19 стол. т. І. Москва 1912. *ibid.* т. 110, ст. 230-32.
18. М. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в 16-17. віці. 1912. *ibid.* т. 111, ст. 189-190.
19. див. Записки т. 108, ст. 189, 196-97.
- ” ” т. 109, ст. 198, 209.
- ” ” т. 111, ст. 180.

1913.

1. Наш літературний білянс за 1912. рік. Літ Наук. Вістник. т. 61, ст. 163-70.
2. Літературні замітки. (Нечуй. Читаюча публіка) *ibid.* т. 61, ст. 343-48.
3. Літ. замітки. (Вороний про театр. На долах.) *ibid.* т. 61, ст. 536-43.
4. Літ. замітки. (Руска письменність). *ibid.* т. 62, ст. 145-151.
5. Літ. замітки. („Тини забутих предків“). *ibid.* т. 62, ст. 364-68.
6. Іван Франко. Нарис його літ. діяльності. *ibid.* т. 63, ст. 269-90.
7. З приводу другого всеукраїнського зїду студентства. *ibid.* т. 63, ст. 404-409.
8. Леся Українка. *ibid.* т. 64, ст. 50-55.
9. З чужих літератур. (Schnitzler, Professor Bernhardt.) *ibid.* т. 64, ст. 287-301.
10. Листи з Галичини. 1) Література і жите. 2) Зразок літературної критики. У. Хата ст. 36-47.
11. Листи з Галичини. 3) З історії галицького колтунства. *ibid.* ст. 189-198.
12. Над свіжою могилою. (Коцюбинський). *ibid.* ст. 254-57.
13. Іван Франко і галицька Україна. *ibid.* ст. 463-67.
14. Через кладку. *ibid.* ст. 545-54.
15. Fiat ars. (Лес. Укр.) *ibid.* ст. 609-612.
16. Літературні замітки. (Пачовський-Кічура). *ibid.* ст. 691-701.
17. Листи з Галичини. 4) Історія одної пощочини та її мораль. *ibid.* ст. 706-715.
18. Літературні замітки. (Лепкий. З над моря.) *ibid.* ст. 758-62.
19. Ukrajinská literatura 1912. r. „Slovansky Přehled” т. 6-7, ст. 268-72.

20. Найновіша українська лірика. „Л. Україна“ ч.
21. Гергарт Гавитман. (1862-912) *ibid.* ч. 1. ст. 9-10.
22. „Богови невідомому“. (Чернявський). *ibid.* ч. 2, ст. 3-4.
23. „Із літ моєї молодости“. (Франко). *ibid.* ч. 21/22, ст. 3-4.

Р е ц е н з і ї.

1. Jan Roketa (A. Czerny) Prokop Rybar. Praha 1913. „ЛНВ“. т. 61, ст. 211-12.
2. А. Тесленко. З книги життя 1912. *ibid.* т. 62, ст. 185-86.
3. М. Яцків. Смерть Бога 1913. *ibid.* т. 62, ст. 381.
4. Франко-Петрії і Довбушуки. Повість Гері 1913. *ibid.* т. 63, ст. 458-59.
5. о. Комар-Томаш. слави добуває. М. Василів, педагоги. Сатири. *ibid.* т. 63, ст. 459.
6. Ів. Верхратський. Наша правопись 1913. *ibid.* т. 64, ст. 187-88.
7. М. Метерніх. Синьобородий і Арняпа. *ibid.* т. 64, ст. 188.
8. І. Франко. Данте Аліг'єрі. Київ 1912. *ibid.* т. 64, ст. 367-69.
9. Др. В. Щурат. Літературні начерки. 1913. У. Хата ст. 206-207.
10. С. Черкасенко. Жарт Сатира. *ibid.* ст. 317-18.
11. Б. Лепкий. М. Шашкевич. *ibid.* ст. 508-10.
12. М. Гійо. Проблеми сучасної естетики. пер. В. Щурат. *ibid.* ст. 510.
13. В. Винниченко. Молода кров. Комедія на 4 дії. *ibid.* ст. 716-17.
14. Ом. Карашкевич. Співи днів і ночей. *ibid.* ст. 779.
15. В. Еринть. Гр. С. Сковорода. Жызьнь и ученіє. Москва 1912. „Записки“ т. 115, ст. 219-22.

1914.

1. Література галицької України за 1913. рік. ЛНВ. т. 65, ст. 164-166.
2. Б. Келлерман і його „Tunnel“. *ibid.* т. 65, ст. 355-66.
3. Про ф. Масарик про Росію та Україну. *ibid.* т. 66, ст. 284-90.
4. Українська література в 1913. році. У. Хата ст. 39-49.
5. Літературні замітки. (Чупринка-Лицар сам А. Товкачевський Сковорода.) *ibid.* ст. 140-48.
6. „Suprema lex“ (Слово про культуру укр. слова). *ibid.* ст. 268-77.
7. Ivan Franko. K jubileu jeho 40 leté práce. Slovansky Prehled. č 4-6, ст. 182-191.
8. Ukrajinska literatura v roce 1913. *ibid.* č 9-10 ст. 389-94.

Р е ц е н з і ї.

1. Дм. Макогон. Проти філі. Коломия 1914. ЛНВ. т. 65, ст. 203-204.
2. Ів. Липа. Нові хрести. Повість. Полтава 1913. У. Хата ст. 91.
3. Фр. Шіллер. Поезії. Вип. I. (Всесв. бібл. № 1). *ibid.* ст. 392-94.

1918.

За ситуаціями „Шляхи“ 1918, 1-6.

О к р е м і в и д а н н я.

1. Під прапором мистецтва. Літ. критичні статті. I. (Проблеми творчості, Поезія безсилля. Яцків. Карманський. Пачовський. Лепкий. Кримський. Кобилянська. Чернявський. Стефанік). Київ 1910.
2. Ф. Геббель. Юдита. Драма в 5 діях, переклад. Львів 1910. ст. 97,16^о.
3. Ф. Куммер. Зміна літературних поколінь. Переклад. Київ 1911. ст. 32,8^о.

4. Тарас Шевченко. (Шевченко і ми. Релігія Шевченка. Т. Шевченко I-IV. Шевченко і Куліш). Київ 1911.
5. Кудами ми пройшли. Річ про українську літературу 1910-року. Львів 1912, ст. 52,8^о.
6. В обороні правди. (Довірно, тільки для членів). Львів 1913. ст. 22,8^о.
7. Каталог видань Укр. руської Вид. Спілки у Львові. 1899-1912. Львів. ст. 106,16^о.

Переклади.

1. Фр. Геббель. Юдита. Львів 1909.
2. Альтенберг Петер. Сторінка зі щоденника а. У. Хата 1910. ст. 179.
3. Д. Куммер. Зміна літерат. поколінів. *ibid.* ст. 614-19, 675-81.
4. Петер Нанзен. Герман Банг. *ibid.* 1912. ст. 109-10.
5. Яків Вассерман. Літерат, або міт та індивідуальність. *ibid.* 1912. ст. 211-224, ст. 440-450.
6. Арне Гарборг. Новий рік. *ibid.* 1913. ст. 442.
7. Петер Альтенберг. Відвідини в самотнім парку. *ibid.* 1914. ст. 36-38.
8. Фіхте: Промови до німецького народа.

1919.

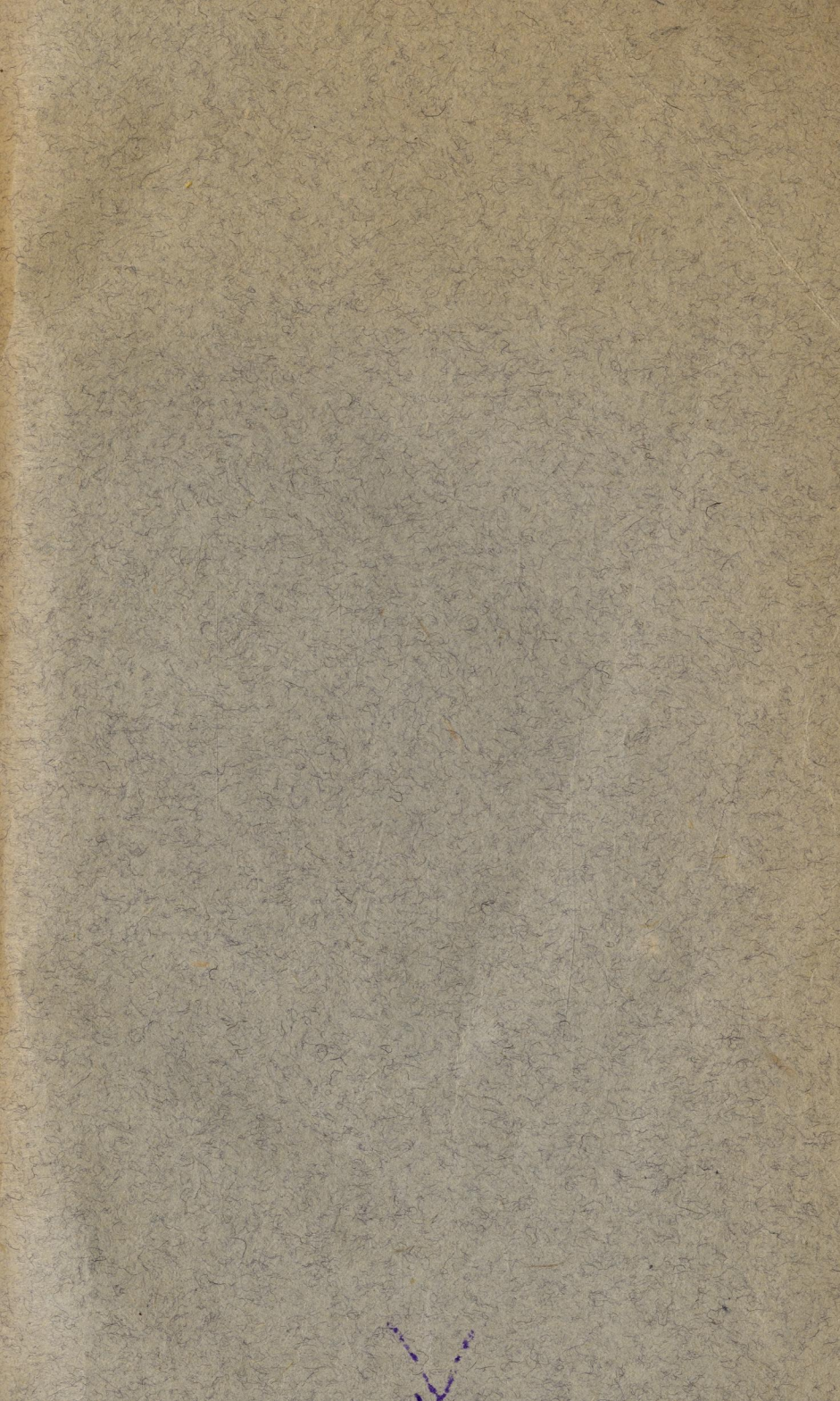
Публіцистичні статті.

1. Грицько Чупринка. „Респубика“ ч. 55, Станиславів 6/4. 1919.
2. Перемальовування шильдів. „Нове життя“ ч. 83, 13/4. 1919. Станиславів.
3. Українські кордони „Народ“ ч. 14. Станиславів 3/5. 1919
4. Порожнє місце. „Народ“ ч. 15. 4/5. 1919 і ч. 16. 6/5.
5. *Suprema lex* „Народ“ ч. 17. 7/5. 1919. Станиславів.
6. Фронт чи запілля? „Народ“ ч. 17. 7/5. 1919. Станиславів.
7. Безплатні пасажири „Народ“ ч. 18. 1/5. Станиславів.
8. Національна культура підстава державности нації. „Народ“ ч. 20, 21, 22, 23, 24. травень 1919. Станиславів.
8. Національне виховання. „Народ“ ч. 32. 24/2. 1919. Станиславів.

Статті про життя і творчість М. Євшана.

- 1) В. Дорошенко: „Життя і слово“: З нашої літературної критики.
- 2) М. Шаповал: „Памяти погиблих товаришів“ („Борітеся, поборете“ Відень 1920).
- 3) В. Дорошенко: „Невіджалувана втрата“ (Життя і мистецтво. Львів 1920, ч. 1).
- 4) М. Струтинський: „М. Євшан“ (Громадська Думка, Львів 1920, ч. 23).
- 5) В. Гнатюк: „Микола Федюшка“ („Хроніка Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові“, ч. 63-64, Львів 1920, ст. 65-7).
- 6) Л. Білецький: „Євшан як критик“ (Нова Думка ч. 3 Камянець Поділь. 1920).
- 7) Ю. Камянецький: „Спомини про М. Євшана“ (Нова Думка ч. 3 1920.)
- 8) І. Кривецький: Українська літерат. критика („Нова Зоря“ Львів 1929, 21. IV.).
- 9) М. Могилянський: М. Євшан (Книгар. Київ ч. 28. грудень 1919.).

2 pyg. U4kon

(1986)

psl

157

РЛ 157_у